

PŘÍRUČKA
k 3. vydání
učebnice
ZEMĚPIS SVĚTA 3

Josef Herink

Milan Holeček

Milan Jeřábek

Vít Vilímek

Nakladatelství
České geografické společnosti, s. r. o.
PRAHA 2008

© Autoři: RNDr. Josef Herink, RNDr. Milan Holeček, doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.,
doc. RNDr. Vít Vilímek, CSc., 1997, 2008

© Nakladatelství České geografické společnosti, s. r. o., Praha 1997, 2008

O B S A H

1. Co je a co není cílem této příručky	3
2. Edice učebnic zeměpisu Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia a její pojetí	4
3. Struktura třetího vydání učebnice Zeměpis světa 3 a výklad k jejímu použití v procesu výuky	5
4. Metodické poznámky k jednotlivým kapitolám	8
5. Řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol	33
6. Doporučené činnosti v průběhu výuky	35
7. Doporučená literatura a podklady, práce s internetem	35

1. Co je a co není cílem této příručky

K metodickým příručkám, které byly v minulosti běžným doplňkem každé učebnice a které pamatují déle sloužící učitelé, přistupovali mnozí z nich s rozpornými pocity. Začínajícím učitelům bezesporu pomáhaly orientovat se v metodických a didaktických otázkách a poskytovaly jim cennou pomoc pro vyučování. Tyto příručky však často jednoznačně předepisovaly vyučovací metody, formy a postupy a snaha o jejich důsledné dodržování, leckdy kontrolovaná školskými orgány, omezovala pedagogickou tvořivost a individuální přístup k učivu. Nakladatelství České geografické společnosti se rozhodlo navázat na dobré stránky, které v minulosti metodické příručky přinášely.

Cílem této příručky je proto především pomoci méně zkušeným učitelům a učitelům bez aprobační zkušenosti. Příručka však může být užitečná i pro zkušené učitele, kteří se nespokojí se stereotypem své práce a hledají novou inspiraci, nové metody, formy a postupy při výuce.

Úvodní kapitoly příručky vysvětlují **základní metodické přístupy**, kterými se učebnice liší od jiných učebnicových titulů. Hlavní část příručky je věnována jednotlivým kapitolám učebnice a usnadňuje učitelům **snáze se orientovat v metodických a didaktických problémech** probíraného učiva a přináší některé **dodatečné informace**. Významnou součástí metodických poznámek k jednotlivým kapitolám jsou **možné rozpracované zeměpisné školní výstupy** příslušného vzdělávacího obsahu (tematického okruhu nebo tematického celku), které představují v podstatě modelové rozpracování očekávaných výstupů (předpokládaných výstupních zeměpisných vědomostí a dovedností) vzdělávacího oboru **Zeměpis (Geografie) v Rámcovém programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) do školních vzdělávacích programů základních škol (ŠVP ZV)**. Ty si vypracovává na základě RVP ZV samostatně každá škola. Obsah jednotlivých vzdělávacích oborů v RVP ZV si škola rozpracuje při tvorbě ŠVP ZV již do vlastních vyučovacích předmětů. Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy, uváděné v této příručce téměř ke každé z kapitol učebnice Zeměpis světa 3, mohou účinným způsobem pomoci učitelům v orientaci při vytváření vlastních učebních osnov zeměpisu v ŠVP ZV na své škole.

Systém jmenovaných dvoustupňových kurikulárních (učebních) dokumentů se v současné době stává určujícím v českém školství. **Rámcové programy představují státní standard (normativ)** v nastavení vzdělávacího obsahu **pro všechny absolventy** dotyčného typu školy (zde základních škol a nižších ročníků víceletých gymnázií). **Školní vzdělávací programy** pak vyjadřují ve svých učebních osnovách **školní úroveň** – konkrétní nastavení úrovně vzdělávacího obsahu jednotlivých vyučovacích předmětů každé školy. Školní kurikulum podporuje zároveň autonomní postavení školy a umožňuje rozvíjet její specifické přístupy a možnosti při vytváření vzdělávací nabídky.

Princip dvoustupňového kurikula, tzn. Rámcové (národní) kurikulum a kurikulum na úrovni školy, se uplatňuje v mnoha evropských zemích. Ze zemí, jejichž koncepce vzdělávání je České republice patrně nejbližší, můžeme zmínit Rakousko, Slovinsko, Maďarsko, Nizozemsko, Belgie nebo skandinávské státy severní Evropy. Obecně lze však říci, že podobný model – s národními specifiky – se uplatňuje jako současný trend ve většině evropských zemí. Rovněž koncepce RVP, představující vzdělávání založené na klíčových kompetencích ve vzdělávání, definování vědomostí, dovedností, postojů a hodnot, vymezení vzdělávacích oblastí apod., se uplatňuje ve většině států Evropy.

Závěrečné kapitoly příručky přinášejí **řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol**, doporučené činnosti v průběhu výuky a doporučené informační zdroje a podklady, které mohou učitelé ve výuce zeměpisu k příslušné tematice využívat.

2. Edice učebnic zeměpisu Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia a její pojetí

Při tvorbě učebnic bylo autorům jasné, že v konkurenci edičních řad jiných nakladatelství musejí přinášet učitelům zeměpisu i žákům něco nového, že musí mít kvalitativně odlišné znaky pokud jde o použitelnost, obsahové přístupy, didaktické zpracování i grafické uspořádání a provedení. Jednotlivé tituly jsou zaměřeny výhradně tematicky tak, aby pokrývaly **úplný obsah zeměpisu** předepsaný platnými učebními dokumenty Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy pro výuku zeměpisu na uvedených školách, podle vzdělávacího obsahu **oboru Zeměpis (Geografie) v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání** (2005).

Nakladatelství ČGS postupně vybudovalo v pravém slova smyslu **ucelenou ediční řadu učebnic** pro výuku zeměpisu, v níž jednotlivé **svazky na sebe navazují jednotným pojetím**, společnými autorskými přístupy a podobným formálním i grafickým uspořádáním. Zároveň se zpracování jednotlivých svazků edice řídilo snahou o sjednocení zeměpisné odborné terminologie, která je dosud svou nejednotností při výuce na školách výraznou slabinou současných učebních textů. Takové důsledné provázání jednotlivých titulů učebnic, které je pro vyučující mnohem výhodnější, v edicích jiných nakladatelů prozatím chybí. Proto Nakladatelství ČGS pristoupilo ve spolupráci s autory a didaktiky zeměpisu k tvorbě koncepce, která umožňuje **univerzální použití učebnic**.

Důsledně se v nich obsahově i graficky odlišuje a člení základní učivo a rozšiřující učivo. Tato **dvouúrovňová stavba textů** učebnic zeměpisu Nakladatelství ČGS, doplněná bohatým ilustračním barevným grafickým aparátem, umožňuje plnit koncepční předpoklady edice - použití jak v různých školních vzdělávacích programech na základních školách, tak i v nižších ročnících víceletých gymnázií, při rozdílné, jednohodinové nebo dvouhodinové týdenní dotaci výuky zeměpisu na různých školách. Rozšiřující učivo také umožňuje individuální práci s žáky nadanějšími nebo s těmi, kteří mají o zeměpis vyhraněnější zájem. Takto koncipované učebnice jsou dobře využitelné i v případě přesunů tematických celků do jiných ročníků než odpovídá zavedeným zvyklostem v tematickém uspořádání zeměpisného obsahu na jmenovaných typech škol. Tato možnost se využívá zejména na některých víceletých gymnáziích, ale je v odůvodněných případech umožněna základními pedagogickými dokumenty i v případě základních škol.

Záleží ovšem především na zkušenostech každého učitele, jaké si vybere z učebního textu partie vhodné pro výuku podle konkrétních podmínek každé třídy a jaké zvolí odpovídající vhodné metody, formy a postupy při procesu učení a rozvíjení geografických dovedností. Orientovat se ve struktuře a obsahu učebnice a v možnostech metod, forem a postupů výuky, podat pomocnou ruku učitelům při práci s učebnicí, to jsou **hlavní úkoly a smysl příručky**, kterou dostáváte do rukou. Současně příručka přináší u četných témat doplňující, rozšiřující a vysvětlující informace, které vyučující mohou využít při osvojování příslušného tématu.

Vzhledem k jejich úspěchu většina učebnic ediční řady Nakladatelství ČGS vychází již v reedicích, v **nových vydáních**, která však nejsou jen prostými přetisky původních učebnic. Jsou vždy aktualizovány, upravovány, popřípadě i rozšiřovány, aby zachytily nové jevy, trendy a údaje, aby dávaly skutečně **současný obraz neustále se měnícího světa**. Proto je vhodné minimálně pro potřeby učitele si obstarat vždy poslední vydání každého svazku.

Také tato **příručka se vztahuje k 3. upravenému vydání učebnice Zeměpis světa 3**. Ta doznala proti předchozím vydáním některých změn. Byly **aktualizovány texty**, zejména v číselných údajích a některých komentářích k nim, ale i některé **mapky a grafy**. Zcela byly aktualizovány **Přehled zemí** a **Tabulky** v závěru svazku. Učebnice byla v rámci žádosti o

prodloužení schvalovací doložky MŠMT znovu odborně posouzena a byly do ní zapracovány rovněž recenzní připomínky .

3. Struktura třetího vydání učebnice Zeměpis světa 3 a výklad k jejímu použití v procesu výuky

Didaktické a technické uspořádání textu je obdobné jako u všech ostatních učebnic zeměpisu z produkce Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia: Přírodní prostředí Země, Zeměpis světa 1 a 2, Zeměpis naší vlasti a Současný svět. Obsah a didaktické zpracování učebnice plně odpovídají požadavkům platných učebních dokumentů pro výuku zeměpisu v základní škole a ve víceletých gymnáziích, které představuje **Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání**.

Učebnice Zeměpis světa 3 obsahově pokrývá učivo tematického okruhu zeměpis světadílů a oceánů v tematickém celku **Evropa**. V RVP ZV se prezentuje tato tematika ve vzdělávacím oboru Zeměpis (Geografie) v tematickém okruhu **Regiony světa**. Jmenovaný vzdělávací obsah se ve většině škol zařazuje do výuky zeměpisu v souladu s dříve platnými vzdělávacími programy i nyníjšími školními vzdělávacími programy převážně v 7. ročníku základní školy. Tyto vzorové programy si lze upravit v učebních plánech víceletých gymnázií i jinak podle místních potřeb školy nebo specifických požadavků učitele. Nevylučuje se ani zařazení do jiných ročníků, než jak je uvedeno. Taková svobodná volba v rukou školy je nyní ve školních vzdělávacích programech, které vznikají v gesci každé školy na základě RVP ZV. (Poznámka: Pro tvorbu školních vzdělávacích programů doporučujeme využít jako pomůcku příručku **Základy zeměpisných znalostí**. NČGS, Praha 2006.)

Učebnice Zeměpis světa 3 se člení do čtyř základních oddílů různého rozsahu, významu a možnosti využití. Úvodní kapitoly tvořící první oddíl učebnice (I) se zabývají obecným zeměpisným přehledem Evropy. Kapitoly druhé části (II) jsou záměrně věnovány jen vybraným regionům světadílů. Cílem regionálního přehledu je vysvětlit jevy, hledat příčiny, souvislosti a historické podmíněnosti a představit určité modelové jevy a příklady procesů, kterými byly evropské regiony utvářeny. Na závěr oddílu jsou zařazeny celkem tři kapitoly, v nichž je v podstatě tradičním způsobem zpracován zeměpis evropských nástupnických států bývalého Sovětského svazu a Ruska včetně asijské části. Přehled všech evropských zemí v oddílu III nemá sloužit k výkladu, ale spíše doplňuje texty předchozího oddílu a může být využit jako rozšiřující a srovnávací materiál, samostatnému domácímu studiu apod. Tabulkový oddíl (IV) prezentuje jednu velkou (základní údaje o státech Evropy) a řadu dílčích tematických tabulek. Přibližují jak jednotlivé prvky fyzickogeografické sféry, tak přední evropské státy v zemědělství, těžbě surovin, v průmyslu, obchodě, cestovním ruchu, popřípadě významné dopravní lokality. Všechny tabulky se sociální a ekonomickou tematikou byly pro 3. vydání aktualizovány a zachycují situaci na začátku 21. století. U zeměpisných názvů použitých v textu a v tabulkách této učebnice byla dána přednost vžitým českým podobám (exonymům). Pokud se liší výrazněji od podoby v originálním jazyce, uvádějí se oba tvary formou dublety. Nově je ve 3. vydání učebnice zařazena také dvoustrana zahrnující **Klíčové kompetence a Rozpracované výstupy** podle vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) v RVP ZV, k jejichž osvojení přispívá učebnice Zeměpis světa 3.

Stejně jako v ostatních svazcích ediční řady učebnic zeměpisu Nakladatelství ČGS je i většina kapitol v dvoustránkovém rozsahu. **Každé téma** je takto zpracováno v úplnosti **na jedné dvoustraně**, což je pro učitele a hlavně pro žáky mnohem přehlednější než u běžných učebnic. Několik kapitol je ovšem zpracováno vzhledem k tematické povaze pouze v rozsahu jedné strany. Předpokládá se, že tematika jednostránkových kapitol umístěných na společné dvoustraně se bude prezentovat v jedné vyučovací hodině (jednotce).

Stejně jako ve všech titulech edice Nakladatelství ČGS je i v učebnici Zeměpis světa 3 učivo **dvoustupňově diferencováno** a členěno podle jednotného schématu. Jednotlivé kapitoly uvozují **motivační texty**, vysázené kurzívou (ve většině případů vybrané ze známých cestopisů). Záměrem motivačních úvodů je podnícení zájmu žáků o probíraný vzdělávací obsah a obecně o školní předmět zeměpis. V žádném případě nejsou součástí výkladových pasáží základního učiva a nemohou sloužit pro ověřování znalostí žáků při zkoušení.

Běžným typem písma je v každé z kapitol vyznačeno **základní (kmenové) učivo** představující v konkrétní podobě **první stupeň diferenciaci** učiva. Obsahuje základní a podstatné informace a výklad nejdůležitějších odborných pojmů. Kritériem jejich výběru byly očekávané výstupy a učivo vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) v RVP ZV.

Šedým podtiskem je pak odlišen text **rozšiřujícího učiva** představující **druhý stupeň diferenciaci**. Je určeno především pro výuku v nižších ročnících víceletých gymnázií, pro výběrové třídy a pro třídy s celkově vyšší úrovní znalostí na základních školách. Jeho využití je možné i v běžných třídách základních škol, zejména formou skupinové nebo individuální práce se žáky s větším zájmem o zeměpisné učivo, popřípadě při větší hodinové dotaci výuky při využití disponibilní časové dotace ve školním učebním plánu. O konkrétním výběru příslušných pasáží rozšiřujícího učiva rozhoduje v každém případě učitel. Součástí rozšiřujícího učiva jsou i **popisky pod obrázky**, kterých je vhodné při vyučování rovněž využívat.

Didakticky důležitou textovou pasáží je oddíl **shrnutí učiva**. Je vyznačen tučným typem písma a představuje výběr nejdůležitějších poznatků základního a částečně i rozšiřujícího učiva jednotlivých kapitol. Oddíl shrnutí učiva je významným výukovým prvkem učebnice a lze jej doporučit k pravidelným aktivním aplikacím při závěrečném procvičení učiva v každé vyučovací hodině. Vhodný je i jeho případný písemný zápis na tabuli a do poznámkových sešitů žáků.

Žlutým podtiskem je vyznačen další textový oddíl učebnice – **zajímavost**. Není rozhodně určen k ověřování znalostí žáků. Jeho cílem je rozšířit jejich poznání formou nepříliš rozsáhlých, někdy poněkud odlehčených pasáží souvisících s tematikou kapitoly, a také nastínit tematické souvislosti a mezipředmětové vazby s ostatními vyučovacími předměty, například s dějepisem nebo přírodopisem. Oddíl zajímavost by měl rovněž poukázat na další možnosti individuálního rozšíření poznatků pro žáky s hlubším zájmem o zeměpis nebo ekologii.

Procvičovací a cvičební aparát ke každé z kapitol představuje oddíl **Otázky a úkoly**. Úvodní, menší část tohoto oddílu pod názvem **Zopakujme si!** má specifické postavení. Operuje s poznatkem, se kterými se žáci seznámili již v dřívějších ročnících nebo v předchozích kapitolách této učebnice, popřípadě v jiných vyučovacích předmětech, zejména v dějepise nebo přírodopise. Využití těchto otázek a úkolů je možné i v domácí přípravě žáků v předstihu před probíráním nového učiva příslušné kapitoly.

Vlastní **otázky a úkoly** respektují dvoustupňovou diferenciaci učiva. Jsou zařazeny úkoly lehčí i obtížnější a záleží na učiteli, které z nich s přihlédnutím k úrovni své třídy vybere. Při práci se cvičebním aparátem je nutné využívat i neverbálních zeměpisných informací, zejména geografických map ve školním atlase světa a vhodných tematických map. Některé otázky a úkoly předpokládají od žáků aktivní vyhledávání konkrétních informací a další aktivní činnosti, ať již formou studia neučebnicových zdrojů informací, například na internetu, dotazů u rodičů apod. Některé z otázek lze vhodně využít k vzájemné výměně názorů na příslušné problémy. Lze využít formu besedy či řízené diskuse, což jsou z didaktického hlediska nejvhodnější formy k aktivnímu přístupu žáků k probíranému učivu. Tato forma ověřování znalostí rozvíjí některé dovednosti žáků a neměla by být rozhodně opomíjena. Další aplikace s cvičebním aparátem učebnice závisí na uvážení učitele. Zejména

se nabízí rozšíření úkolů o **práci s internetem**, především za účelem vyhledávání dalších informací, aktualizace textů učebnice ve sférách, které se rychle mění apod.

Procvičovací aparát je doplněn i otázkami nebo **úkoly**, které jsou **součástí popisků** k některým vyobrazením. Ani ty by neměly zůstat nepovšimnuty. Samostatnou skupinou jsou odlehčovací otázky a úkoly ve formě doplňovaček a jiných hádanek.

Nedílnou součástí textových pasáží učebnice je **doprovodný grafický aparát**. Představuje vybrané fotografie, grafy, mapky a barevná vyobrazení, které konkretizují a rozšiřují, respektive doplňují textový výklad. Je třeba, aby nebyly považovány za pouhé ilustrace, ale aby učitelé a žáci s neverbálními doplňky učebnice při výuce aktivně pracovali. Důležitou formou při tom je i **práce a činnosti s mapami a atlasy**. Téměř ke každému tématu učiva jsou ve školních atlasech (jichž je dnes již větší výběr) odpovídající tematické mapy a práce s nimi by měla tvořit součást výuky v každé hodině i přípravy žáků na výuku.

Jednotlivé dvoustránkové kapitoly učebnice jsou koncipovány tak, aby odpovídaly jedné vyučovací hodině – to ovšem za ideálního stavu při dvouhodinové týdenní dotaci výuky zeměpisu. Protože se však výuka zeměpisu v základní škole a ve víceletých gymnáziích České republiky realizuje v současné době ve značně variabilní podobě (možnost volby a výběru podle školních vzdělávacích programů), **rozhoduje o konkrétním využití učebnice v každém případě učitel zeměpisu s ohledem na svou koncepci výuky a osobité možnosti**, které k výuce má. Při jednodinové týdenní dotaci výuky může využít jen určité pasáže učebnice, popřípadě může učivo jednotlivých kapitol slučovat a zpřehlednit výběrem podstatných pasáží učiva. Učivo však může učitel na druhé straně i doplňovat a rozšiřovat podle svého uvážení, ale vždy v souladu s rozvojem klíčových kompetencí a se vzdělávacím obsahem oboru Zeměpis (Geografie) podle RVP ZV. Využívá k tomu také v duchu RVP ZV **průřezová témata**, důležitý formativní prvek základního vzdělávání pro rozvíjení osobnosti žáků především v oblasti postojů a hodnot.

Učebnice je koncipována tak, že předpokládá, že žáci pod vedením učitele budou s touto učebnicí soustavně pracovat, jak ve vyučovací hodině, tak v domácí přípravě na vyučování, aby nikoliv sešit žáka, ale **učebnice** byla jeho **základní studijní pomůckou**. **Základní funkce učitele** by nemělo být přímé sdělování všech poznatků obsažených v učebnici, ale **řízení poznávací činnosti** žáků, organizace jejich práce v hodině, volba vhodných didaktických metod, forem a postupů výuky, nastolování **problémově koncipované výuky**. Koncipovat výuku problémovým způsobem znamená především pojmout příslušný tematický celek širě a zároveň komplexněji, učivo chápat jako širší problematiku. Umět v něm odhalit a vysvětlit hlavní problémy a konfliktní situace, využít při tom problémů vyskytujících se nebo řešených v praxi. Přitom je třeba navazovat na již osvojené vědomosti z nižších ročníků základní školy. Učitel k tomu využije učební text, grafickou část, otázky a úkoly a z hlediska časových možností provede jejich výběr s přihlédnutím k úrovni třídy, zájmu žáků. Neměl by považovat za svou pedagogickou povinnost sdělovat metodou výkladu veškeré učivo, ale vytvořit si dostatečný **prostor pro aktivní činnost žáků** v hodině, uplatňovat rozmanité logické operace, rozvíjet samostatné myšlení a uvažování žáků, vést je k vyhledávání, třídění a k přiměřenému hodnocení informací. Jako vhodné formy a postupy se jeví řízený rozhovor, beseda, vytváření existujících i modelových problémových situací, popřípadě i konfrontace různých názorů a stanovisek. Učitel rozliší snazší, jednodušší vzdělávací obsah, které si žáci mohou osvojit bez zprostředkování učitele, a náročnější obsah, jehož tematiku je nutné vysvětlit, zpřístupnit pro pochopení žáky.

Učitel by se měl pokusit o tvořivou aplikaci teze, že **„špatný učitel žákům pravdu sděluje, dobrý ji učí nalézat“**. Uvádět tuto tezi do praxe je složité a obtížné, nicméně z hlediska formativních pedagogických cílů účinné. Žáci si poznatky, ke kterým dospěli sami, snáze a trvaleji zapamatují, zařazují je do svých vědomostních struktur a pokud má učivo i výchovnou hodnotu, stává se součástí jejich osobnosti.

Pro práci s učebnicí lze doporučit kombinovat ji s použitím **pracovního sešitu Zeměpis světa – Evropa** (Řezníčková, D., Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2004), navazujícího na tuto učebnici. Tento sešit poskytuje možnosti oživit a žákům zpřístupnit vyučování některými zábavnými formami, které bezpochyby pomohou získat větší zájem žáků o osvojovanou problematiku. Velmi doporučujeme pro dokreslení obecných výkladů využití konkrétních údajů obsažených v příručce Nakladatelství ČGS **Poznáváme svět v číslech**.

V další části uvádíme metodické poznámky k jednotlivým kapitolám, které mají pouze doporučující hodnotu, nicméně představují zároveň konkretizaci myšlenek o moderní koncepci výuky zeměpisu obsažených ve všeobecném úvodu. Na závěr poznámek k většině kapitol jsou připojeny návrhy možných rozpracovaných zeměpisných školních výstupů, které mohou učitelům pomoci při zpracování vlastních učebních osnov zeměpisu ve školním vzdělávacím programu (ŠVP ZV). Z hlediska náročnosti jsou nastaveny dosti maximalisticky, aby splňovaly i požadavky v nižších ročnících víceletých gymnázií. Pro učitele základních škol jsou vodítkem pro nastavení požadavků na úrovni vlastních školních programů ve vzdělávacím předmětu Zeměpis (Geografie).

4. Metodické poznámky k jednotlivým kapitolám

Zeměpisná část našeho světadílu

Záměrem úvodní kapitoly je poskytnout základní informace o poloze a rozloze evropského světadílu na Zemi, o jeho hranicích přirozených i umělých. Fyzickogeografická část je proto obsahem základního učiva. Zde se nejprve doporučuje se žáky opakovat polohu a hranice jednotlivých světadílů na Zemi a znovu se vrátit k zeměpisnému rozlišování pojmů kontinent - světadíl (viz Malý geografický a ekologický slovník, heslo kontinent na str. 53). Pro srovnání Evropy v zařazení mezi ostatními světadíly v rozloze a zalidnění doporučujeme využít grafického znázornění v učebnici Zeměpis světa 1 (str. 23).

Hranice mezi zeměpisnými oblastmi, v našem případě v Evropě, se stanovuje na základě přirozených rozdílů nebo uměle (státní hranice, hranice mezi ekonomickými seskupeními). Její podoba může být zřejmá na první pohled, ale také neostrá a představovat vlastně spíše přechodnou zónu. Územní určení Evropy se ustálilo až počátkem 18. století, kdy si car Petr Veliký prorazil cestu k Baltskému moři, a tím "připojil" Rusko k Evropě. Dnešní nejasnosti při vymezení evropských hranic se soustřeďují výhradně na jižní úsek východní pevninské hranice, tedy mezi Evropou a Asií. Přesnější určení, než používané v učebnici, vede hranici po řece Embě a Kumo-manyčskou sníženinou (tedy severněji než uvádíme v učebnici).

Rozšiřující text navazuje socioekonomickou problematikou. Základním rysem našeho světadílu je poměrně značná rozmanitost na relativně malém území ve srovnání s jinými světadíly. I zde se projevují podstatné společenské a hospodářské rozdíly ve vyspělosti, přičemž můžeme uvažovat jak úroveň mezinárodní (mezistátní), tak vnitrostátní (meziregionální). Meziregionální rozdíly mohou vést až k separatistickým tendencím (např. rozpory mezi Vlámí a Valony v Belgii). Pro srovnání vyspělosti evropských států byl použit nejběžnější ukazatel hrubého domácího produktu (s vědomím ne zcela jednoznačné vypovídací schopnosti). Vedle přepočtu na jednoho obyvatele doporučujeme využít při výuce i souhrnných hodnot za jednotlivé státy resp. srovnání na základě grafického vyjádření hrubého národního produktu (HNP) ve Školním atlase dnešního světa (Praha: nakladatelství Terra, 2000, str. 138 - 139). *Hrubý domácí produkt - HDP* vyjadřuje celkovou produkci výroby a služeb státu (domácího kapitálu) za určité časové období, zpravidla za jeden rok,

nejčastěji v přepočtu na jednoho obyvatele v amerických dolarech (USD nebo \$). *Hrubý národní produkt* – HNP představuje obdobný ukazatel s tím rozdílem, že zahrnuje celkovou produkci státu vytvořenou národním kapitálem nejen doma, ale i v zahraničí, také obvykle v průběhu jednoho roku v přepočtu na jednoho obyvatele v USD.

Proti rozdílnostem existují jisté společné hodnoty, myšlenky, kultury, jež se podílejí na tvorbě "evropanství" – jedné (jednotné) evropské civilizace či filozofie. Evropané jsou hluboce ovlivněni společnými prvky - historickým vývojem, společným náboženstvím (křesťanstvím), obdobnými kulturními postoji. Také jazykový vývoj - byť některé současné evropské jazyky jsou navzájem značně odlišné - má stejné kořeny. Obyvatelé Evropy prožívali téměř společné dějiny a totéž platí pro současné období. Evropa byla dějištěm častých náboženských, politických a hospodářských střetů. Rozhodující význam pro formování evropské civilizace sehrály antické období, šíření křesťanství a doba renesance. Vývoj politického uspořádání byl zakončen ve 20. století událostmi a důsledky obou světových válek a rozpadem tzv. socialistické soustavy počátkem 90. let.

V moderní době přistupují k formování evropské sounáležitosti navíc hlediska ekonomická, odrážející se v integračních procesech (více viz kapitola Územní rozdíly a ekonomická spolupráce). Dnešní společensko-hospodářskou situaci Evropy můžeme charakterizovat jako "hledání jednoty v rozmanitosti".

Nezbytným předpokladem pro socioekonomické srovnávání v evropských poměrech (a na nižší úrovni) je srovnatelnost územních jednotek. K těmto účelům bylo v zemích EU vytvořeno celkem pět resp. šest hierarchicky odlišných úrovní (NUTS 0 - 5). Za nejdůležitější z nich bývá považována úroveň NUTS 2, tzv. regiony soudržnosti, jejichž prostřednictvím je realizována např. regionální politika Evropské unie. V našich podmínkách se jedná o tzv. sdružené kraje, jichž ze 14 územně samosprávných celků bylo vytvořeno osm (např. Severozápad zahrnuje kraje Ústecký a Karlovarský).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá na glóbu a v mapách evropský světadíl, určí jeho geografickou polohu (polohu v zeměpisné síti a polohu vzhledem k sousedním kontinentům a oceánům, k zemským polokoulím a k podnebným pásům);
- určí a vyhledá v mapách průběh významných rovnoběžek, které procházejí a ohraničují Evropu a průběh základního poledníku Evropy;
- vymezí na mapách hranice Evropy s Asií a Afrikou;
- porovná rozlohu Evropy s rozlohou ostatních světadílů;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Evropy významné prvky horizontální členitosti: významné části pobřeží, moře a zálivy, ostrovy, poloostrovy a průlivy;
- zhodnotí a zdůvodní rozmanitost Evropy z hlediska přírodních, společenských a hospodářských podmínek.

Nížiny a pohoří

V této kapitole by se měli žáci seznámit nejen s nejvýznamnějšími evropskými nížinami a pohořími, ale také pochopit podstatu vývoje reliéfu evropského světadílu (v prostoru a čase).

Objektivní výběr množství objektů (nížin a pohoří), které by si měli žáci zapamatovat, je samozřejmě diskutabilní. Předkládáme střední variantu a je na vyučujícím, jaký výběr objektů bude vyžadovat. Nedoporučujeme však žáky přetěžovat přílišným rozšířením výběru

uvedeného v učebnici. O eventuální další nížiny a pohoří lze rozšířit výklad o jednotlivých dílčích částech Evropy. Pomocí bude žákům čtení map ve školním atlasu, není nutné proto všechny nížiny a pohoří v učebnici jmenovat. Důležitější je upozornit například na odlišnosti jednotlivých pohoří. Zde se otevírá pro schopnější žáky prostor zamýšlet se nad příčinami rozdílů. Dalším námětem pro rozvíjení náročnosti tématu mohou být například úvahy o podílu vlivu kvartérního zalednění na současný charakter reliéfu (v návaznosti na znalosti obecné fyzické geografie - viz učebnici Přírodní prostředí Země). K charakteristice povrchu Evropy lze využít grafického srovnání průměrné nadmořské výšky jednotlivých světadílů v učebnici Zeměpis světa 1 (str. 19). Upozorňujeme, že nadmořská výška hladiny Kaspického moře se někdy též uvádí -26 m. Zde jsme se drželi údaje ve školním atlasu, který reflektuje pokles hladiny v nedávném období.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- posoudí s pomocí obecně zeměpisné mapy evropského kontinentu výškovou členitost povrchu Evropy;
- pojmenuje a vyhledá v mapách nejvýznamnější povrchové útvary – přírodní celky Evropy a pojmenuje činitele, které je formovaly;
- vyhledá v mapách a určí rozlehlé nížiny, nejvyšší pohoří a horské vrcholy Evropy.

Podnebí v Evropě

V této kapitole by měli žáci získat spíše přehled o typických rysech evropského podnebí než o teplotních rekordech, srážkových průměrech apod. Svůj význam má samozřejmě i postavení naší republiky, respektive. střední Evropy v celkové charakteristice. Pochopí-li žáci vzájemnou podmíněnost reliéfu a podnebí i vzájemnou závislost podnebí nebo klimatu a vegetačních poměrů, budou se snadněji učit i další jednotlivá fakta o evropských přírodních poměrech. Nezbytné je navázat na znalosti, které žáci již získali ovládnutím obecného učiva o podnebí (viz učebnici Přírodní prostředí Země, kapitoly Atmosféra, Celkový oběh vzduchu v atmosféře, Podnebí a podnebné pásy). Výhodné je využít a zopakovat znalosti žáků o podnebí jiných světadílů, s nimiž se již seznámili v učebnici Zeměpis světa 1 – kapitoly Mrazivé pustiny (polární oblasti), Po obou stranách rovníku (Afrika), Od pralesů k pouštím (Austrálie) a v učebnici Zeměpis světa 2 - kapitoly Podnebí, voda, živá příroda (Severní Amerika), Od pobřežních pouští k pralesům Amazonie (Jižní Amerika) a Rozmanitost přírody a Monzunová Asie (obě kapitoly v oddílu Asie).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí geografickou polohu evropského kontinentu z hlediska umístění v podnebných pásách;
- porovná podnebí v jednotlivých oblastech Evropy podle teploty a množství srážek, podle vlivu oceánských proudů a tvarů zemského povrchu, určí jednotlivá podnebná pásma;
- zhodnotí kontinentální a oceánské vlivy na podnebí konkrétní evropské oblasti.

Rostlinstvo a živočišstvo

Při dostatku času ve výuce je možné rozšířit tuto tematiku o více příkladů z živočišné říše a obohatit ji o projekci vhodně vybraných filmů, diapozitivů a videopořadů. Z didaktického hlediska je důležitá logická návaznost na klimatické poměry jednotlivých oblastí Evropy. Stejně jako v předchozí kapitole je třeba navazovat na znalosti získané při vyučování zeměpisu v předchozích ročnících, a to v tematických okruzích zahrnujících obecný fyzický zeměpis (učebnice Přírodní prostředí Země) i regionální zeměpis ostatních světadílů (Zeměpis světa 1 a 2). Vyučujícími mohou pomoci vysvětlit tuto problematiku také příslušné kapitoly v příručkách vydaných ke jmenovaným učebnicím. I v této kapitole doporučujeme pro zonální přírodní pásma uváděná v této kapitole ležatým písmem (kurzívou) používat přesnější pojem *geografická šířková pásma* než pojem *vegetační pásma*, který běžně používají biologové. Jsou totiž charakterizována nejen vegetačními, ale i zoogeografickými, pedologickými, hydrogeografickými a jinými jevy.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- objasní závislost rozmístění rostlinstva a živočišstva a částečně i půd na zeměpisné šířce a na podnebných faktorech ve směru západ - východ;
- pojmenuje a určí v mapách Evropy šířková pásma a výškové stupně: subtropická vegetace na pobřeží Středozevního moře, lesostepi, stepi, smíšené lesy mírného pásu, tajga, tundra;
- pojmenuje a popíše příklady evropského rostlinstva a zvířeny a zařadí je do příslušných do geografických šířkových pásem popřípadě výškových stupňů.

Evropské vodstvo

V učebnici nelze prezentovat všechny významné evropské řeky. Proto jsme uvedli jen některé z nich a zbytek si žáci doplní podle výběru vyučujícího formou cvičení s mapami s pomocí školního atlasu. Tím lze současně vyvolávat aktivnější přístup žáků k probírané látce. Významné je v této kapitole upevnit u žáků v návaznosti na učivo z obecného fyzického zeměpisu (viz učebnice Přírodní prostředí Země) znalost základních pojmů:

- říční síť: soustava všech vodních toků odvodňujících určité území,
- povodí: území, z něhož určitý vodní tok sbírá veškeré povrchové vody,
- rozvodí, rozvodnice: hranice mezi dvěma povodími,
- hlavní evropské rozvodí: rozvodí mezi Atlantským oceánem včetně Baltského a Severního moře na jedné straně a jeho středozevními mezikontinentálními moři (Středozevní moře, Černé moře) a bezodtokovým Kaspickým jezerem (mořem) na straně druhé,
- úmoří: území, z něhož řeky odvádějí povrchové vody do jednoho moře, eventuálně oceánu,
- sněžná čára: hranice vymezující oblasti s celoroční sněhovou pokrývkou.

Důležité je žákům objasnit vztahy mezi velikostí povodí, množstvím srážek v oblasti a "velikostí" řeky (délka a průtok). Také výskyt jezer není nahodilý, ale podléhá určitým zákonitostem. Jejich pochopení usnadní žákům orientaci v tomto učivu. Také zde nezapomeneme srovnávat s jinými světadíly, které již žáci při výuce zeměpisu poznali. K problematice ledovců poznamenáváme, že v naší geografické literatuře se uvádí, že nejjižnější evropský ledovec se nachází v pohoří Sierra Nevada. Geografové ve Španělsku (Univerzita v Madridu) se však přiklánějí k názoru, že se jedná pouze o firnovisko a nikoliv o ledovec.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách toky vybraných evropských řek, určí bezodtokové oblasti;
- určí v mapách úmoří evropského světadílu;
- vyhledá v mapách polohu velkých jezer a jezerních oblastí v Evropě, pojmenuje procesy, které jezera formovaly;
- určí v mapách, přes které státy protékají největší evropské řeky;
- vyhledá v mapách oblasti Evropy s umělými vodními cestami a četnými průplavy;
- určí území s největšími evropskými ledovci.

Vliv člověka na krajinu

Tato tematika navazuje na obecné seznámení se s problémem v učivu fyzického zeměpisu (viz učebnici Přírodní prostředí Země, kapitoly Člověk jako geomorfologický činitel, Člověk ovlivňuje přírodní sféru a Člověk v krajině). V kapitole této učebnice se prezentují vybrané aplikace z krajinné ekologie na příkladu našeho světadílu. Autoři ji chápou jako interdisciplinární program, a proto tato kapitola sjednocuje řadu "nezeměpisných" informací (v úzkém slova smyslu). Nicméně k pochopení některých procesů a vztahů v dílčích zeměpisných disciplínách je důležitá. Příkladem může být vliv člověka na rostlinstvo a zprostředkovaně také na živočišstvo.

Snahou bylo rovněž chápat problematiku z regionálního pohledu, ovlivněného do určité míry i politickými hledisky.

Otázka č. 4 (Které způsoby výroby energie nejvíce znečišťují přírodu a jakým způsobem?) otevírá možnost otevřené diskuse. Odpovědi jsou samozřejmě také závislé na konkrétních případech. Např. u spalování hnědého uhlí vyvstávají otázky množství přítomné síry v uhlí, kvality odlučovačů apod. U jaderné energetiky záleží také na kvalitě použité technologie (například rozdíl mezi technologiemi jaderných elektráren ve Francii a v Rusku).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí v Evropě oblasti se zachovaným přírodním prostředím;
- zhodnotí vlivy člověka na krajinu v jednotlivých oblastech Evropy v minulosti i přítomnosti;
- pojmenuje a zhodnotí lidské činnosti nejvíce ovlivňující
- pojmenuje a vyhledá v mapách několik příkladů evropských národních parků, uvede předmět jejich ochrany;
- uvede na příkladech opatření ve prospěch ochrany a rozvoje životního prostředí v Evropě.

Zemědělství a výživa obyvatel

Tato kapitola vychází z přírodních a společenských podmínek ovlivňujících charakter a úroveň zemědělské výroby v Evropě jako celku a v jejích dílčích částech. Výsledná kvalita zemědělské produkce je kombinací těchto podmínek, přičemž do popředí, zejména na regionální úrovni, vystupuje faktor společenských podmínek. Ukazatelé rozsahu využívané plochy, hektarového výnosu, popřípadě hodnoty produkce na jednoho zemědělce jsou použity

pro jejich názornou interpretaci. K ilustraci dalších poznatků lze při výkladu použít ročenek všeobecného charakteru či odvětvových (FAO) nebo mapových děl (např. TOMEŠ, J., JELÍNEK, R. a kol.: Školní atlas Dnešní svět, 1997; BÍČÍK, I. a kol. Školní atlas dnešního světa, 2000).

Územní diferenciaci je provedena ve třech tematických okruzích: v základním učivu zahrnuje oblastní zemědělské typy, v rozšiřujícím učivu jsou představeny různé formy hospodaření a konečně v zajímavosti jsou ukázány spotřební zvyklosti. Text je kromě ilustrativních fotografií doplněn grafem. Jeho zařazení má jednak přiblížit specifiku oblastních typů, jednak ukázat na rozdíly v zajištění jednotlivých potravinových komodit. (Poznámka: V záhlaví tabulky jsou pro identifikaci vybraných zemí použity automobilové státní poznávací značky, uváděné v této učebnici i v oddíle Přehled zemí; jde tedy o Dánsko, Rakousko, Norsko a Španělsko.)

Počátky zemědělství v Evropě nacházíme v Řecku již kolem roku 6000 př. n. l. - rozvinulo se pěstování obilnin a chov koz, prasat a hovězího dobytka. Evropské zemědělství ve starověku i středověku mělo výrazně extenzivní charakter, který reprezentoval *úhorový a trojpolní systém* hospodaření na polích. Narážel soustavně na tzv. středověký "bludný zemědělský kruh". Jeho podstatou bylo, že pěstování plodin, zejména obilnin, tedy rolnictví, nebylo schopno zajistit nadprodukcí, která by mohla zajistit výživu pro vyšší stavy dobytka, potřebného k potahu při polních pracích. To mělo i nepříznivou zpětnou vazbu. Nízký počet stavu dobytka k potahu měl nepříznivý vliv na zajištění vyšší produkce krmných plodin, nezbytných pro zvýšení početních stavů stád. Teprve zemědělská revoluce ve 2. polovině 18. stol. přinesla nový, tzv. *střídavý způsob* hospodaření na polích, nové druhy obilí, začala se používat umělá hnojiva a zemědělské stroje. Z Ameriky zavedené pěstování brambor v Evropě znamenalo konec tradičních evropských středověkých hladomorů, způsobených občasnými klimatickými katastrofami.

K získání aktuálních číselných údajů o sklizni rozhodujících plodin a stavu užitkových zvířat v předních evropských zemích slouží tabulkový přehled na straně 58 této učebnice.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zhodnotí přírodní podmínky nejvíce ovlivňující zemědělskou výrobu v Evropě;
- posoudí vliv společenských podmínek pro úroveň zemědělské výroby v Evropě;
- zhodnotí vyspělost evropského zemědělství;
- rozliší oblastní evropské zemědělské typy, uvede příklady jejich produkce;
- zhodnotí význam rybolovu pro výživu obyvatel Evropy, porovná ho s ostatními světadíly, určí přední evropské státy s největšími úlovkami ryb;
- srovná různé organizační formy zemědělství v evropských státech.

Nerostné suroviny a zpracovatelský průmysl

Při koncipování této kapitoly byla dána přednost věcné problematice před popisem rozmístění nalezišť (těžby) nerostných surovin a alokací jednotlivých průmyslových odvětví. Staré evropské průmyslové oblasti jsou zřejmě nejdůležitějším prvkem jak průmyslové, tak sídelní struktury v měřítku evropského světadílu. Řešení jejich současných problémů patří mezi stěžejní úkoly jednotlivých vlád evropských států.

V učivu této kapitoly lze prezentovat v nenásilné formě problematiku územního rozmístění průmyslové výroby, kde o vhodnosti či nevhodnosti umístění konkrétního závodu rozhoduje soubor přírodních a společenských činitelů (tzv. lokalizační faktory). Žákům je

třeba zdůraznit, že v současné době by každá průmyslová činnost měla být na základě zhodnocení lokalizačních faktorů a trvalé udržitelnosti rozvoje nejen hospodářsky výnosná (efektivní), ale také nesmí narušovat životní prostředí. Proto se při každé významné investiční akci provádí prověření z hlediska dopadu (únosnosti, udržitelnosti) na životní prostředí, pro kterou se u nás vžilo označení EIA (z angličtiny environment impact assessment).

V historickém vývoji se postupně mění určující lokalizační faktory průmyslové výroby. Dnešní exponovanost polohy a faktor dopravy včetně dovozu základních surovin umožňuje zásadní změny v rozmístění. Svou roli hrají bezesporu i změny na politické mapě Evropy, zejména změna orientace tzv. postsocialistických zemí z Východu na Západ.

Počátky řemeslné výroby, předchůdce dnešního průmyslu, klademe v Evropě do středověku. Převažovala výroba látek (soukenictví), nejznámějšími vývozními oblastmi té doby byly střední Německo, severní Francie, dnešní území Belgie a Nizozemska (Flandry a Brabant) a jižní Anglie. Výrobou skla bylo známé Benátsko a Šumava, lodě se konstruovaly v tehdy největších přístavech: v Janově, Antverpách, Lisabonu a na severu Německa. Ze Středomoří pocházely voňavky, léčiva a barviva.

Koncem 18. století se vedle oblastí těžby černého uhlí zároveň formovaly specializované výrobní oblasti. Textilní výroba se rozšířila po celé Anglii a na druhé straně průlivu La Manche. Druhé ohnisko vzniklo ve střední Evropě v oblouku podél dnešních severních hranic ČR (Sasko, Lužice a Slezsko s přesahem na naše území). Textilní manufaktury se soustředily do západní Evropy, roztroušeny byly také v Rusku. Totéž platí pro zpracování kovů. Loděnice najdeme především na pobřeží Severního moře. Tradicí sklářské a keramické výroby jsou známé naše pohraniční oblasti a Porýní. Toto období označujeme v Evropě jako *průmyslovou revoluci*.

Zvláštní pozornost v rozšiřujícím učivu je věnována energetice jako nezbytnému předpokladu průmyslové výroby, jakož i diferencovanému přístupu (na základě národních podmínek) k získávání primárních zdrojů. Evropská energetika stále spoléhá na jaderné elektrárny. V zemích EU se podílejí více než třetinou na celkové výrobě. Statistiku výrazně ovlivňuje Francie: bezmála 80% podíl v zemi, téměř 50 % z produkce EU. Na dalších místech se objevují Německo a Rusko.

Doprovodný materiál přibližuje postavení Evropy ve světě a zároveň představuje evropské průmyslové "giganty". K zajímavosti lze doplnit, že zájmem státu (regionu) je zpravidla získání zajímavých investic. Příslušná místa proto podnikají různé kroky, které lze (s využitím podkladů Czechinvestu) specifikovat jako: daňové pobídky, granty na vytváření pracovních míst, podporu zainvestování pozemků a rozvoje průmyslových zón, jakož i podporu strategických služeb a technologických center.

Rozšíření poznatků je žádoucí využitím aktuálních informací v denním tisku, popularizačních člancích apod. Vedle prezentovaného mezinárodního srovnání lze tak žákům připravit jiné přehledy.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zhodnotí závislost starých evropských průmyslových oblastí na zdrojích nerostných surovin;
- určí dnešní lokalizační předpoklady a faktory pro rozvoj průmyslových oblastí v Evropě;
- s pomocí hospodářské mapy Evropy vyhledá významné zdroje nerostných surovin v Evropě; určí jejich hlavní lokality;
- určí hlavní energetické zdroje v Evropě a hlavní evropské regiony s produkcí elektrické energie;
- zhodnotí soběstačnost vyspělých evropských států na zdrojích nerostných surovin a

energetických zdrojů.

Lidé a města v Evropě

V zájmu ucelenosti výkladu je základní učivo věnováno obyvatelstvu a jeho strukturám, rozšiřující učivo pak osídlení světadílů a charakteristice evropských měst. Jednotlivá témata však bezpochyby umožňují kombinaci látky z obou částí, a to podle výukových potřeb a zkušeností pedagoga.

Po úvodním popisu vývoje počtu evropského obyvatelstva jsou představeny různé přístupy členění obyvatelstva (na základě jazyka, národnosti, religiozity /náboženství/, ekonomické aktivity). Stranou však musely zůstat další možné strukturální přístupy: podle věku, vzdělání, demografických ukazatelů (např. naděje dožití, porodnost, kojenecká úmrtnost atd.). Základní srovnávací jednotkou zde používanou jsou národy či státy.

Ve vyspělých zemích zaměstnávají služby více než polovinu ekonomicky činných obyvatel a produkují většinu národních příjmů. Do tohoto národohospodářského odvětví řadíme kulturu, zdravotnictví, školství, obchod, cestovní ruch a rekreaci, ale také poradenství, peněžnictví, výzkum a další činnosti umožňující či podporující rozmanité lidské činnosti.

Zásadní vývojovou změnu představovala tzv. *demografická revoluce*, která proběhla již prakticky ve všech evropských zemích. Spočívala ve snížení úmrtnosti a následně porodnosti v souvislosti s průmyslovou revolucí, probíhající postupně na celém světadílů od 18. století.

Zároveň se ovšem trvale snižuje podíl Evropy na světovém obyvatelstvu. Životní způsob a zdravotní poměry způsobují, že evropské obyvatelstvo je ze všech světadílů nejstarší a dále stárne, trvale se zvyšuje také střední délka života (naděje dožití). Populace vyspělých evropských zemí tak patří mezi „nejkvalitnější“ na světě (viz tabulky na str. 60 a 61). Vyspělé země mají obyvatele zpravidla starší, v některých zemích převážně ve východní a jihovýchodní Evropě obyvatel dokonce ubývá (např. v Bulharsku, Bělorusku, Estonsku a na Ukrajině).

Stěžejní částí rozšiřujícího učiva je porovnání specifik urbanistického vývoje měst různých, tradičně vymezených evropských sídelních oblastí včetně uvedení konkrétních příkladů. Jistě je možné z vlastních zkušeností či z literatury vyhledat i jiné příklady. K přiblížení může být využito i určitých prvků z měst Česka. Totéž platí o problematice běženců či "barevnosti" obyvatelstva v průmyslově vyspělých zemích (oblastech, např. Praha a ČR jako průchozí/transitní země k cestě do Německa). Této zmínky je vhodné použít k výchově proti rasové nesnášenlivosti a xenofobii vůbec.

Evropské metropole nejen dominují sídelnímu systému, ale vyznačují se také mimořádnou ekonomickou výkonností a kupní silou obyvatelstva. Mezi 1200 vybranými regiony Evropské unie stojí na prvním místě tzv. Vnitřní Londýn – Západ, který průměr EU překračuje více než 5krát. V první desítce nejlepších najdeme 6 německých měst (regionů): vedle Mnichova a Frankfurtu n. M. (index 353 resp. 319) také Wolfsburg (sídlo automobilového koncernu Volkswagen) a bavorská města Řezno (Regensburg) a Schweinfurt. Praha v roce 2005 s hodnotou 160 obsadila 68. příčku.

Oproti předchozím vydáním nová mapa navazuje na zajímavost a ilustruje aktuální situaci národnostního složení evropských států, a to včetně původu (zdrojových oblastí) rozhodujících menšin. Bepochyby se jedná o významný fenomén vývoje obyvatelstva a společnosti, který odráží resp. přináší s sebou, ne vždy bezproblémové, prolínání různých kultur. To klade zvýšené požadavky na vzájemné respektování (toleranci) odlišností v rámci konceptu občanské, nikoliv na národnostním principu orientované společnosti. Vývoj evropských měst s největším počtem obyvatel a vybraných evropských milionových

aglomerací naleznete například v Geografických tabulkách (Praha: Nakladatelství Fortuna, 2007, str. 116 – 122). K faktografii doplňující učivo této kapitoly lze využít také jak tabulkové části v závěru učebnice, tak zejména přehledu evropských zemí (oddíly obyvatelstva a měst). Graf v učebnici na str. 18 zachycuje dosud propastné rozdíly v odměňování mezi původními a nově přistoupivšími zeměmi EU, pramenící zejména z rozdílu ekonomické výkonnosti příslušných států, ekonomických odvětví i jednotlivých podniků..

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí a lokalizuje v mapách Evropy oblasti s nejstarším osídlením a rozmístění nejstarších evropských civilizací;
- vyhledá v mapách aktuální nejhustěji a řídce zalidněné oblasti Evropy;
- posoudí příčiny rozdílů v rozmístění evropského obyvatelstva;
- srovnává obyvatelstvo Evropy podle rozmístění jednotlivých národů a jejich jazykových skupin, podle kultury, způsobu života a náboženství;
- určí evropské státy a národy s nejvyšším počtem obyvatelstva;
- vyhledá na politické mapě Evropy vybraná velkoměsta největší aglomerace, srovná jejich rozvoj podle počtu obyvatel.

Po evropských cestách

V kapitole byly zařazeny informace o evropské železniční a silniční dopravě jako základní učivo, ostatní druhy dopravy pak jako rozšiřující. V obou částech byl kladen důraz na celoevropský přístup.

K doplnění učiva z této kapitoly doporučujeme uvést některé příklady rekordů dosažených v evropské dopravě (např. vlaky TGV, EC, IC, ICE či železniční síť vysokých rychlostí, jež se připravuje ve výhledu i u nás).

Tu a tam se rozvinou diskuze o postavení a významu jednotlivých druhů dopravy, zejména o (konkurenčním) vztahu mezi silnicí a železnicí. Z ekonomického pohledu představují silnice a nikoliv železnice páteř dopravy evropských zemí, neboť délka silniční sítě je v Evropě 25násobně větší než délka železniční sítě (Evropská společnost 2006). Přednost silniční dopravy spočívá především v husté a pružné dopravě z místa na místo, zatímco železnice tuto flexibilitu postrádá a navíc je orientována na značné objemy přepravy. Tento nepoměr může být omezen až odstraněn důrazem na environmentální, sociální, kulturní či jiné důvody, do určité míry nahrazující zřejmou nižší konkurenceschopnost.

Rozšiřování soustavy evropských ropovodů se týká především střední Evropy včetně České republiky. O konkrétních příkladech se zmiňujeme v regionální části.

Tabulky s dopravní tematikou na str. 59 jsou podstatně rozšířeny jak v tradičních druzích (doprava železniční, automobilová, letecká a námořní), tak navíc obsahují kvalitativní údaje o spojových službách (vybavenost telefonem, mobilním telefonem a internetem).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zhodnotí hustotu dopravní sítě v Evropě, srovná ji s ostatními světadíly;
- srovná jednotlivé druhy dopravy v Evropě podle jejich významu;
- srovná vyspělost dopravních sítí, úroveň dopravních prostředků a spojových služeb

v hlavních evropských regionech.

Za odpočinkem a zábavou

Typickým znakem cestovního ruchu a rekreace je sezónnost, tedy rozlišení a preference léta a zimy, projevující se i v navštěvovaných oblastech. Proto se věnujeme samostatně Středomoří a Alpám (byť obě oblasti mají v učebnici ještě samostatné kapitoly). Získané poznatky doporučujeme dále utvrdit vyhodnocením nabídkových kalendářů některé významnější domácí cestovní kanceláře.

Mezi vyhledávané cíle městské turistiky patří u našich sousedů například v Německu Drážďany, Mnichov, Řezno či Norimberk, v Rakousku Salzburg a Vídeň, v Polsku Krakov, Wroclaw a Jelenia Góra, na Slovensku především Bratislava. Jezdí se však nejen za památkami, ale i nakupovat. K neznámějším evropským lázním řadíme francouzské Vichy, německý Wiesbaden, rakouský Badgastein, švýcarský Gstaad, ale také naše Karlovy Vary a jiné lázně. Na lidský organismus příznivě působí také vlhké a čisté podnebí lázeňského prostředí: u Biskajského zálivu např. v Biarritz, při Severním moři v belgickém Oostende či polských Sopotech u Baltu.

Častými cíli cestovních kancelářů i soukromých cest jsou starověké památky z antické doby (tzv. velký/klasický okruh Řeckem zahrnující např. Athény, Spartu, Olympii, Delfy či památky Římské říše v Itálii i Chorvatsku, Pula či Split). Vývoj společnosti a umění v nejdůležitějších střediscích evropské kultury je zachycen v muzeích a galeriích. K nejvýznamnějším patří Britské muzeum v Londýně, Louvre v Paříži, Ermitáž v Sankt Peterburku či Národní galerie antického umění v Římě, muzeum Pergamon v Berlíně, drážďanská galerie Zwinger ad.

Nejvýznamnější stavebně historické památky, dědictví celé lidské společnosti, jsou chráněné organizací UNESCO. Seznam zahrnuje v Evropě více než 150 míst s náboženskými stavbami, jednotlivými historickými budovami, městskými jádry či prehistorickými nálezy. Ze zemí jsou nejčastěji zastoupeny Španělsko a Francie. Jako příklady uveďme jeskyni Altamira, starobylé město Salamanca, katedrálu v Seville nebo klášter ve Štrasburku či zámek Chambord na Loire. Nejoblíbenějším cílem zahraničního cestovního ruchu je v posledních letech mezi všemi světadíly právě Evropa. Každoroční statistiky Světové organizace cestovního ruchu vykazují zahraniční výjezdy v počtu přes 700 miliónu lidí. Nejnavštěvovanější zemí světa je v posledních letech Francie (přes 75 mil. návštěvníků, cca 11 % podíl na trhu cestovního ruchu). Nejvíce cestují Američané (USA), Němci, Britové a Japonci. V žebříčku velmocí podle příjmu z cestovního ruchu jsou v popředí za Francií Španělsko, USA, Itálie, Čína, Británie, Rusko, Mexiko, Kanada, Rakousko a Německo.

Do cestovního ruchu můžeme řadit i konání a sledování významných kulturních událostí a vrcholné sportovní akce světové úrovně (mistrovství, olympijské hry), evropské soutěže apod. Velmi rozšířené jsou různé festivaly: vážné hudby např. v Salzburgu, Bayreuthu, Edinburghu a v Praze, operní ve Veroně, Florencii a v Neapoli, filmové v Benátkách, Cannes, Berlíně a v Karlových Varech, populární hudby v San Remu. Milovníci současné kultury znají rovněž představení ve slavných divadlech Scala v Miláně, Velkém divadle v Moskvě, Opeře ve Vídni. Vyhledávané dospělými i dětmi jsou zábavní parky (Tivoli a Legoland v Kodani, Disneyland u Paříže), vyhlášené zoologické zahrady (např. Düsseldorf) apod.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- srovná návštěvnost Evropy s ostatními světovými oblastmi cestovního ruchu;
- určí hlavní evropské oblasti cestovního ruchu, uvede jejich hlavní přírodní a společenské předpoklady;
- uvede příklady vybraných evropských lokalit cestovního ruchu s letní, zimní, horskou a lázeňskou turistikou.

Územní rozdíly a ekonomická spolupráce

Územní rozdíly v hospodářských aktivitách jsou značné nejen z globálního pohledu na celé planetě, ale projevují se i v evropském rozměru. Z didaktického hlediska je lze výstižně přirovnat k některému z měst, z nichž obvykle každé má své centrum (city), kde se obchoduje a soustřeďují se hlavní hospodářské a společenské aktivity, ale zároveň také odlehlá a někdy i zanedbaná předměstí. Rušná střediska se nazývají *jádra* (jádrové oblasti), okrajové části se pak označují jako *periferie* (periferní oblasti).

Těžiště hospodářského rozvoje v Evropě se soustřeďuje v "rozvojovém modrém banánu", území mezi jihovýchodní Anglií a severní Itálií. Na tuto koncentraci společenských aktivit navazují další oblasti, známé jsou ale i jiné koncepce prostorového uspořádání (např. síť největších měst či pentagon utvářený Londýnem, Paříží, Milánem, Mnichovem a Hamburkem).

Skupina států hospodářsky nejsilnějších států světa zvaná G 7 (Great Seven) zahrnuje vedle nejvýznamnějších evropských zemí (Británie, Francie, Německo a Itálie) také Spojené státy americké, Kanadu a Japonsko. Tato skupina se rozrostla nyní z prestižních politických důvodů o Rusko, vytvořila se tak *skupina států* zvaná G 8.

Myšlenka hospodářské spolupráce v Evropě se zrodila nedlouho po 2. světové válce. Původně se omezila jen na těžbu uhlí a výrobu oceli. Ze šesti zakládajících zemí Evropského hospodářského společenství (EHS - Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Nizozemsko, Německo) se od roku 1958 do roku 1995 rozšiřovala v určitých vlnách (směrech, křídlech) – viz mapka na straně 23 učebnice. Největší vlna rozšíření proběhla v roce 2004, kdy naráz vstoupilo 10 členských států střední a východní Evropy včetně Česka.

Územní rozdíly v hospodářských aktivitách se výrazně projevují i v rámci měst (aglomerací, konurbací). Netýkají se ovšem pouze charakteru zástavby, ekonomické výkonnosti či funkce jednotlivých částí (čtvrtí). Lze je sledovat např. i prostřednictvím míry nezaměstnanosti, která se u osob mladších 25 let se v roce 2001 pohybovala v EU27 kolem 25 %. Jako modelové příklady uvádíme situaci uvnitř Stockholmu, ale také Drážďan, kde byly minimální i maximální hodnota pod průměrem. Pro Londýn je typické velké rozpětí (8,0 – 39,4 %!), mezi nejhorší patřila Bratislava (i nejlepší části mají hodnotu těsně pod průměrem a nejhorší se blíží 50 %, viz Atlas k územní agendě EU, 2007). Dřívější politická hranice v Evropě (tzv. železná opona mezi Východem a Západem) se změnila na hranici spíše ekonomickou, hovoříme o „kaskádovitém, stupňovitém poklesu výkonnosti ekonomiky, někdy také o západovýchodním gradientu. Zájem na odstranění rozdílů je oboustranný, i když důsledky pro život obyvatel nemůžeme očekávat jen pozitivní. V této kapitole je vhodné připomenout roli EU a zejména NATO při řešení konfliktu v bývalé Jugoslávii.

Při hodnocení evropských územních struktur se nejčastěji používá termín "rozvojový banán". Jižní rozvojová oblast se někdy označuje jako "Severní Jih", nejzápadnější území (Irsko, pobřeží Walesu, Anglie, Francie a sever Španělska a Portugalska) pak jako "Atlantskou periferii".

Euroregiony jsou dalším příkladem mezinárodní spolupráce v Evropě na oblastní úrovni. Je jich v dnešní Evropě téměř 200. Slouží k překonání historické zátěže na obou stranách hranice (např. německo-nizozemské), ale především mají napomoci odstranit nevýhody plynoucí z okrajové polohy těchto oblastí v rámci národních států.

Evropa, zastoupená zejména zeměmi EU, soupeří ekonomicky a politicko-vojensky na světové úrovni především s USA a Japonskem. Svou roli hraje samozřejmě i Rusko, které přes četné problémy zůstává eurasijskou mocností. V poslední době se však uplatňuje jako významný ekonomický soupeř Evropy celá východní (včetně jihovýchodní) Asie jako v současnosti nejdynamičtější hospodářská oblast světa. Přestože Československo navázalo diplomatické vztahy s EU již v roce 1988, statut asociovaného (přidruženého) státu získala Česká republika až v roce 1995, mimo jiné aspekty se nepříznivě projevilo rozdělení Československa. Stává se, že oblíbenost Evropské unie mezi obyvateli zemí, které usilují o vstup do EU případně jsou již členy, postupně klesá. Pro členství ČR v referendu hlasovalo až 3/4 voličů, kteří se zhruba rok před vstupem referenda zúčastnili.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí a lokalizuje na mapách hospodářsky nejvýznamnější (jádrové) oblasti v Evropě;
- pojmenuje a vyhledá na mapách hospodářsky ohrožené (periferní) oblasti v Evropě;
- pojmenuje významné mezinárodní hospodářské organizace, sdružující vyspělé evropské státy;
- zhodnotí význam a postavení Evropské unie v Evropě a ve světě, uvede její cíle a činnosti směřující pro vytváření celoevropského trhu zboží, kapitálu, služeb a pracovních sil;
- určí a vyhledá na politické mapě Evropy státy Evropské unie;
- určí a vyhledá v mapách evropské členské státy Severoatlantské aliance (NATO);
- objasní pojem euroregiony;
- vyhledá na politické mapě Evropy velké zeměpisné oblasti (regiony), vybrané státy a vybraná hlavní a velká města.

Slovensko a Polsko – naši slovanští sousedé

Jde o úvodní kapitolu druhé, regionální části učebnice, která je věnována vybraným oblastem Evropy. Prezентují se zde přiměřené informace o evropských regionech zaměřené především na vytvoření modelových představ o odlišných a podobných jevech a procesech v regionech Evropy. Vysvětlují se nejen určité jevy a procesy, ale hledají se příčiny a souvislosti mezi nimi.

Z didaktického hlediska je důležité, aby při výkladu v regionální části učebnice dovedli žáci rozlišovat mezi oficiálními názvy států Evropy v úplné české podobě (např. Rakouská republika) a tzv. zkrácenou podobou názvu (běžně užívané názvy, např. Rakousko). K tomu poslouží také Přehled zemí na str. 52 - 57.

První kapitola se zabývá státy sousedícími s Českou republikou, které jsou si blízké etnickým původem obyvatel, jazykem a kulturou Slovanů. S těmito slovanskými státy sousedí Česko na severovýchodě a východě. Přírozené hranice jsou sice zřejmé, vzájemné ovlivňování (a nejen v pohraničních oblastech) má však staletou tradici. V novodobých dějinách pak se Slovenskem v podobě společného státu, zasahujícího krátce po druhé světové válce až na Podkarpatskou Rus (Zakarpatskou Ukrajinu). Základním poznatkem z hlediska fyzickogeografické problematiky je výrazná odlišnost Polska a Slovenska v podstatě ve všech složkách krajiny resp. dílčích částech státního území.

Socioekonomické hodnocení má naproti tomu celou řadu shodných rysů. Polsko je ze střeoevropských tzv. postsocialistických zemí velikostí nejvýznamnější, navíc leží ve strategicky důležité poloze mezi Západem a Ruskem. Požívá proto nejvíce zájmu v rámci EU a NATO. Postavení Slovenska je zásadně odlišné, přirozeně nemá ani takové mezinárodní ambice. Vztahy Slovenska s Českem můžeme nadále považovat za značně nadstandardní (např. na trhu práce, ve vysokém školství či kultuře), vztahy Slovenska vůči Maďarsku se vyznačují určitým napětím (jsou zejména podmíněné národnostními poměry na Slovensku s výskytem silné maďarské etnické minority).

Rozšiřující učivo je věnováno především vztahům s oběma státy a dopravním řešením navzájem i uvnitř států.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Slovenska a Polska, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům, srovná jejich rozlohu;
- popíše a srovná s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Slovenska a Polska;
- posoudí hospodářský a politický význam Slovenska a Polska v současném světě a v regionu střední Evropy;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Slovenska a Polska;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti, hlavní město a velká města Slovenska a Polska.

Německo – evropská velmoc

Také v této kapitole byla dána přednost vysvětlení jevů a vývoje před prezentací rozsáhlých faktů. Základní učivo obsahuje, vedle fyzickogeografického vstupu, vysvětlení stěžejních poznatků, ilustrujících socioekonomický vývoj v "západním" Německu (po druhé světové válce) a v nových spolkových zemích po znovusjednocení Německa v 90. letech. Pomoc starých spolkových zemí "východnímu" Německu (bývalá Německá demokratická republika) se projevuje mimo jiné také realizací dopravních projektů "německé jednoty", odstraňujících nedostatečné spojení obou částí, či v rámci regionální politiky v podobě "zlepšování regionální hospodářské struktury".

Typickým znakem současné německé společnosti je federalismus, navazující na středověkou územní roztržitost. Spočívá v několikaúrovňovém územně administrativním uspořádání (stát/spolek, spolková země, vládní kraj, okres, obec), přičemž každá z administrativních úrovní je vybavena příslušnými kompetencemi a zodpovídá za určité činnosti.

Výsledky druhé světové války nevedly jen k rozdělení celé Evropy do dvou bloků, reálný základ k tomu byl položen právě při rozdělení Německa. Předválečné Německo přišlo (ve prospěch Polska) proti roku 1937 o rozsáhlá území na východě (Prusko, Slezsko, Mazursko). Severní oblasti obsadila Británie, poměrně malé západní oblasti (včetně sporného Sárska) spravovala Francie a největší západní část okupovaly USA. Východní oblasti Německa okupovala sovětská armáda, z tohoto území se vytvořila Německá demokratická republika (NDR). Podobně bylo okupačně rozděleno i poražené Rakousko, anektovaná součást nacistického Německa. Zmínku ve výkladu si zaslouží i přiblížení poválečných poměrů na hranici mezi oběma vzniklými německými státy, mezi SRN a tehdejší NDR, především se zdůrazněním problematiky 160 km dlouhé berlínské zdi, rozdělující

bezmála dlouhých 30 let toto nynější hlavní město sjednoceného Německa.

Samostatným faktografickým příspěvkem v této kapitole může být změna hlavního města SRN krátce po válce a dnes (návrat do Berlína z Bonnu za obrovských finančních nákladů a částečného přesunu lidského potenciálu). Obtížnost sjednocení však není jen v rovině ekonomické, ale i sociální. Odlišné životní styly, myšlení a jednání se projevuje také v demografických poměrech (rozdílech) a v sociálním chování obyvatel. Vždyť například v "jednotném" Berlíně je z uzavřených manželství pouze každý třicátý sňatek mezi muži a ženami z východní části města a jejich spoluobčany ze západní poloviny.

Podle historika a politika Františka Palackého žijí Češi s Němci v neustálém "stýkání a potýkání". Toto přirovnání snad dobře vystihuje vzájemné soužití a ovlivňování, které bude vždy předurčeno řádově nesrovnatelným významem Čechů a Němců (Česka a Německa) v politice a ekonomice Evropy. Při správném zhodnocení minulosti je přitom třeba "žít současnost" a "hledět do budoucnosti". Na úrovni mezinárodního práva upravuje vzájemné vztahy česko-německá deklarace, přijatá v roce 1997, jejímž cílem bylo zlepšit vztahy mezi oběma zeměmi a zmírnit napětí vyplývající ještě z 2. světové války. Na nadnárodní úrovni, ale v regionálním až lokálním měřítku, se od 90. let 20. století čile rozvinula přeshraniční spolupráce, a to včetně institutu euroregionů. Je jich pět a pokrývají bezezbytku společnou hranici, která je prostupná četnými hraničními přechody nejrůznějšího druhu. Ostatně po vstupu Česka do schengenského systému lze hranici překročit – s výjimkou území národních parků Šumava a České Švýcarsko – kdekoliv. Nezastupitelnou roli hraje ve vzájemných kontaktech cestovní ruch, byť zatím vzhledem ke kupní síle převažují Němci u nás. Nejzřetelnější příklady se projevují ve spolupráci při ochraně přírody, v řešení ekologických otázek (např. čistota Labe a jeho přítoků apod.), v ekonomické oblasti (přesun výroby do Česka za dosud levnější pracovní silou) či v zapojení českých pracovníků na trhu práce v Bavorsku a Sasku (pendlerství).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Německa, určí jeho geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Německa;
- posoudí hospodářský a politický význam Německa v současném světě a v regionu střední Evropy;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) – spolkové země Německa;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti, hlavní město a velká města v Německu.

Ostatní středoevropské státy

S těmito státy pojily a pojí Českou republiku tradičně velmi úzké kontakty. Po čtyři staletí byly České země součástí Rakousko-Uherska. Také dnes tvoří hranice s Rakouskem poměrně dlouhý úsek a s Maďarskem mělo bývalé Československo rovněž společnou hranici. Slovinsko je sice geograficky vzdálenější, známé jsou však dlouholeté vazby kulturní i politické.

Rakousko, zakládající člen Evropského sdružení volného obchodu (ESVO, EFTA), je od roku 1995 členem Evropské unie. Vojensky si udržuje neutralitu. Z mezinárodně politického (jakož i kulturního) hlediska má metropole Vídeň mimořádné, přinejmenším

evropsky významné postavení.

Také současné maďarské hospodářství prochází restrukturalizací, ovšem tradiční zemědělství a potravinářský průmysl si zachovávají důležité místo. Zájem zahraničních investorů se, tak jako u nás, soustřeďuje na hlavní město a oblasti přiléhající k západní hranici. Početná maďarská menšina v sousedních státech usiluje více či méně úspěšně o zrovnoprávnění s majoritní populací.

Slovinsko je nejvyspělejší zemí z bývalých federativních jugoslávských republik, také se první vymanilo ze společného státu a uniklo tak většímu válečnému střetnutí. Velikostí území i populačně patří mezi nejmenší "standardní" státy Evropy. V transformaci svého hospodářství však vykazuje největší dynamiku z tzv. postsocialistických zemí Evropy. Jako jediná ze zemí z vlny přistupujících zemí k EU z roku 2004 zavedl Slovinsko, díky plnění makroekonomických ukazatelů, od roku 2004 platby v eurech. Slovinsko bývá také tradičně zařazováno vzhledem ke své bývalé příslušnosti k federativní Jugoslávii mezi balkánské země jihovýchodní Evropy. Tomu by odpovídala jazyková, etnická a kulturní příslušnost Slovinců k jihoslovanským národům. Slovinsko však samo usiluje na diplomatickém i hospodářském poli o politické a institucionální směřování a příslušnost do střední Evropy (viz dřívější aktivita Slovinska v CEFTA). Opírá se také o historický argument – v době existence fakticky konfederativního státního útvaru, Rakousko-uherské říše, byla území slovinských oblastí (až na malou část tzv. Mezimuří při soutoku řek Mura a Dráva) součástí rakouské části monarchie, tzv. Předlitavska. Ostatní jihoslovanská území byla součástí Uherska, tzv. Zalitavska, nebo až do 19. století součástí turecké Osmanské říše jako Makedonie či autonomními, později samostatnými státními útvary po osvobození od turecké nadvlády (Černá Hora, 1916-18 okupována Rakousko-Uherskem, Srbsko). Území Bosny a Hercegoviny připadlo po rusko-turecké válce na Berlínském kongresu v roce 1878 pod společnou správou Rakousko-Uherska, které ji v roce 1908 anektovalo a mělo zvláštní postavení pod správou Rakouska i Uherska.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Rakouska, Maďarska a Slovinska určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům, srovná jejich rozlohu;
- popíše a srovná s pomocí map jejich přírodní poměry a přírodní zdroje;
- posoudí hospodářský a politický význam Rakouska, Maďarska a Slovinska v současném světě a v regionu střední Evropy;
- určí v mapách jejich hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony);
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti, hlavní města a velká města těchto střeoevropských států.

Alpy – nejvyšší pohoří světadílu

V kapitole Alpy se prezentují více méně obecné jevy na úkor místopisných názvů. K jejich doplnění odkazujeme podle výběru vyučujícího na použití školního atlasu. Hlavní pozornost při tom doporučujeme věnovat sousednímu Rakousku, jehož Alpy jsou pro nás nejbližšími velehorami. Funkce výškových stupňů, která je pro Alpy zvláště typická a charakteristická, může být z větší míry aplikována i na další evropská pohoří, samozřejmě v závislosti na zeměpisné šířce tohoto pohoří. Doporučujeme zde navázat jednak na obecný výklad o výškové stupňovitosti z učebnice Přírodní prostředí Země (kapitola Výškové stupně

v krajině), jednak na příklady výškové stupňovitosti z jiných světadílů: viz Zeměpis světa 1, Afrika - Od nížin k věčnému sněhu (s výškovým profilem Kilimandžára), Zeměpis světa 2 - Jižní Amerika - Od pobřežních pouští k pralesům Amazonie (se schémata výškových stupňů v Andách). V této kapitole doporučuje věnovat přiměřenou pozornost také dvěma malým, ale hospodářsky rozvinutým alpským státům – Švýcarsku a Lichtenštejnsku.

Ve výkladové i cvičební části lze doporučit detailní pohledy na významná alpská střediska cestovního ruchu z hlediska sezónního využití a jejich specializace.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- charakterizuje Alpy jako nejvyšší evropské pohoří, uvede příklady výškové stupňovitosti;
- vyhledá v mapách polohu alpského pohoří, popíše stavbu Alp a přírodní poměry alpské přírody;
- popíše hospodářskou činnost člověka v Alpách;
- zhodnotí dopravní možnosti v Alpách;
- zhodnotí předpoklady alpské přírody pro rekreaci a cestovní ruch;
- pojmenuje a vyhledá v mapách evropské alpské státy;
- pojmenuje, vyhledá v mapách a charakterizuje vybrané alpské lokality cestovního ruchu;
- charakterizuje hospodářský a politický význam Švýcarska a Lichtenštejnska v současném světě a v regionu Střední Evropy.

Plavba po proudu Rýna

V této kapitole jako jediné, vzhledem k zaměření textu, není z pragmatických důvodů dodrženo členění na základní a rozšiřující učivo. Výklad je pojat jako plynulé turisticko-vlastivědné pojednání o území podél toku Rýna a zajímavostí na něm a v jeho okolí od pramene po ústí. (V rámci procvičování je samozřejmě možné takto si modelově představit i jiný evropsky významný tok - např. Dunaj či Labe.)

Důraz je kladen na krajinářské hodnoty Porýní a ekonomický význam dílčích oblastí. V podstatě celý tok Rýna je součástí hospodářského "rozvojového banánu" (viz kapitola Územní rozdíly a ekonomická spolupráce), důležitý je rovněž z hlediska sídelní struktury a dopravních poměrů.

V historickém vývoji se funkce Rýna měnila. Po určité období působil jako periferní rozvojová osa římského císařství. Jindy Rýn tvořil, a v určitém úseku dosud tvoří, státní hranici mezi Německem a Švýcarskem i Německem a Francií. Po tradičních letitých územních sporech teprve po 2. světové válce francouzští a němečtí politici položili základy pro partnerství a spolupráci v této oblasti.

Frankfurt nad Mohanem bývá pro svůj netypický charakter v Porýní označován za "nejameričtější" německé město. Důvody pro toto tvrzení hledejme jednak v přítomnosti největšího evropského letiště s transkontinentálním významem, jednak v nynějším charakteru samotného města, kde dominuje obchod, finančnictví a výstavnictví. V katedrále historického Bonnu byl český král Karel IV. korunován na římského císaře. Tradiční těžký průmysl Porúří zastupují světoznámé ocelářské a strojírenské firmy Krupp, Thyssen a Hoesch.

Legendární rýnský příběh o Lorelei (někdy i Loreley) je vlastně umělou legendou, neboť byl napsán spisovatelem. Zlidověl však natolik, že dnes jej považujeme za lidové dědictví. Na břehu Bodamského jezera leží historické město Kostnice (Konstanz), kde na církevním koncilu v roce 1415 bylo odsouzeno reformní učení Mistra Jana Husa a rozhodnuto o jeho upálení na hranici u Rýna. Se životem a dílem tohoto duchovního a učenice

se lze seznámit v místním muzeu. Obsah kapitoly lze spojit s přehlednou geografickou charakteristikou všech zemí Beneluxu

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zhodnotí význam rýnské vodní cesty v Evropě;
- určí a vyhledá v mapách hospodářsky vyspělé oblasti evropských států v oblasti rýnské vodní cesty;
- pojmenuje jejich hospodářskou specializaci a střediska;
- vyhledá v mapách území států Beneluxu, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje států Beneluxu;
- posoudí hospodářský a politický význam států Beneluxu v současném světě.

Severské země – nejčistší oblast Evropy

Při výběru a geografické charakteristice severských evropských zemí je třeba si uvědomit, že zařazení Dánska mezi severské země je geograficky diskutabilní. Autoři však respektovali kulturní a historický vývoj, který má Dánsko spolu s ostatními severskými zeměmi společný bez jakýchkoliv diskusí. Také současné obchodní vazby na ostatní země tohoto regionu a některé rysy přírodních poměrů řadí Dánsko do severní Evropy (nikoliv ovšem do Skandinávie, kam bývá někdy chybně řazeno, stejně jako Finsko a Island; přísně geograficky vzato jsou skandinávskými zeměmi pouze Norsko a Švédsko). Island je v této skupině států pro svoji specifickou geologickou stavbu a ostrovní polohu atypickým státem.

Rozdílné je zapojení severských zemí do evropských a transatlantských integrací. Dánsko je členem EU i NATO, zatímco Island a Norsko jsou jen členem NATO (obyvatelstvo Norska v referendu rozhodlo o nezačlenění do EU, i když se s ním počítalo). Oba státy zůstaly společně se Švýcarskem a Lichtenštejnskem členy nižší formy integračního seskupení (Evropského sdružení volného obchodu ESVO, EFTA). Švédsko a Finsko vstoupily do EU, ale vojensky si zachovávají neutralitu a do NATO nehodlají vstoupit.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území států severní Evropy, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům, srovná jejich rozlohu;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje států severní Evropy;
- posoudí hospodářský a politický význam států severní Evropy v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti Norska, Švédska, Finska, Dánska, a Islandu;
- vyhledá v mapách jejich hlavní města, další významná sídla a přístavy;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice a oblasti s předpoklady pro cestovní ruch v severských státech Evropy.

Ostrovní Británie – součást Evropy

Pro vzorový výklad státu jako celku byla zvolena Británie. Vedle uváděných zkrácených názvů Británie nebo Spojené království se běžně setkáváme i s pojmem Velká Británie. Jeho užívání je však z geografického hlediska správné jen pro fyzickogeografické označení stejnojmenného ostrova, nikoliv státního útvaru. Správný název ostrovní země jako státu ve zkrácené podobě je tedy buď **Británie** nebo **Spojené království**.

Právě z oblasti Anglie, jedné z britských historických zemí, se rozšířila do celé Evropy průmyslová revoluce, znamenající zásadní zvrát v zemědělské i průmyslové výrobě i využívání krajiny. Navazující urbanizace tak přivedla obyvatelstvo do měst, městský způsob života se uplatnil i v zázemí středisek (ve spádových oblastech).

Politická, hospodářská a kulturní odlišnost ostrovní Británie od pevninské Evropy je nesporná. Podobné geografické dispozice má ve světě jen Japonsko vůči pevninské Asii. Úcta k historii, uvědomělé zachování odlišností od kontinentální Evropy (např. míry a váhy, jízda vlevo) a konzervativní myšlení společně s územní izolací dělá z Británie svébytnou součást sjednocující se Evropy. Také v EU představuje leckdy "tvrdý oříšek" při řešení společné problematiky. Lidé podporují stávající státní zřízení a "svoji" královnu "milují". Příklady samostatných zemí Společenství (Commonwealth, dříve Britské společenství národů) i britských závislých území jsou uvedeny v přehledu evropských zemí, vyčerpávající přehled pak najdete např. v Lexikonu zemí. Společenství je volné sdružení Británie a bývalých britských dominií, kolonií a dalších závislých území. V současné době to je po OSN druhý největší mezinárodně politický útvar na světě.

Současné samostatné Irsko (Irská republika) je řazeno mezi tzv. *ekonomické tygry*. Toto označení se vžilo pro státy, které v poměrně krátké době zásadně změnily svoji ekonomickou strukturu a výkonnost a zařadily se mezi nejvíce prosperující oblasti, současně se také zvýšila životní úroveň jejich obyvatel. Zpětně lze tento pojem uplatnit např. pro poválečný vývoj v Německu, později především v Asii (Singapur, Taiwan) a dnes také pro pobaltské státy či Slovinsko. V případě Irska byla mimořádně efektivně využita podpora po vstupu země do Evropské unie, jakož i aktivní působení emigrantů (případně reemigrantů) v ekonomice i společnosti. Ekonomický zázrak je doprovázen příznivým migračním saldem a populačním vývojem vůbec, nárůstem HDP (na hlavu 6. místo v Evropě).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Británie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- učí historické země tvořící Británii;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Británie;
- posoudí hospodářský a politický význam Británie v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) v Británii;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, hlavní město Londýn, vybraná velká města a známé oblasti cestovního ruchu v Británii;
- charakterizuje polohu, přírodní poměry a hospodářský význam Irské republiky.

Světová metropole Paříž

Paříž byla v této kapitole zvolena jako modelový příklad historicky se vyvíjející

metropole středověké evropské velmoci uprostřed Pařížské pánve v historickém kraji Île-de-France (čti [il-d-fráns]). Cílem je ukázat význam města a aglomerace na mezinárodní úrovni i v rámci státu. Autoři se proto snažili přiblížit Paříž jednak jako světové centrum politiky, ekonomiky, vědy, techniky a kultury, jednak jako významné středisko osídlení Francie a životní prostor jejích obyvatel. (To vše na polovičním rozsahu kapitoly.) Následující poznámky proto doplňují učivo uváděné v učebnici.

Poloha hlavních železničních stanic a výstavba metra zachránila historické jádro nenarušené kolejemi. Železnice, provozující i příměstskou dopravu, je v rukou státu. Polostátní městská doprava přepraví ročně 3 miliardy cestujících metrem a autobusy. Nejnovějším druhem dopravy je rychlodráha. Téměř všechny francouzské dálnice začínají (nebo končí) v hlavním městě. Na obvodu obepíná Paříž okružní dálnice se 6 - 10 jízdními pruhy. Využívání obchodního přístavu sice postupně klesá, nadále je však nejdůležitějším vnitrozemským přístavem Francie. Tři pařížská letiště (v Tabulkách na str. 59 uváděné čísla jsou složena z podkladů za dvě z nich) patří dohromady na přední místo mezi evropskými "vzdušnými přístavy".

Paříž zaujímá významné postavení mezi světovými velkoměsty respektive světovými městskými aglomeracemi. S 10 milióny obyvatel (2007) v aglomeraci ustupuje v Evropě pouze Moskvě a Londýnu (z hlediska zařazení do evropského světadílu také tureckému Istanbulu), oproti Tokiu na 1. příčce je však zhruba třetinová. Do stovky světových velkoměst se kromě uvedených ještě „vešly“ z Evropy Madrid, městský pás Porúří (Essen, Dortmund, Duisburg), Sankt-Peterburk, Berlín, Barcelona. Praze patří mezi 471 miliónovými městy s 1,3 mil. obyvatel 354. místo.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách polohu Paříže, určí ji jako hlavní město Francie a přední světové velkoměsto;
- charakterizuje historický, společenský, hospodářský a kulturní význam Paříže ve Francii, v Evropě a v celém světě;
- zhodnotí předpoklady a význam Paříže z hlediska cestovního ruchu
- vyhledat v mapách území Francie, určí jeho geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Francie posoudit hospodářský a politický význam Francie v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Francie.

Hospodářsky významná Pádská nížina

Pádská nížina představuje v pojetí této učebnice modelový popis hospodářsky nejdůležitější vnitrostátní oblasti a zároveň ukazuje na diferenciaci v ekonomické a životní úrovni v rámci vybrané země, v našem případě Itálie. Vždyť například HDP na jednoho obyvatele je na italském Severu (vyjádřeno za jednotky NUTS 2) je více než dvojnásobkem hodnoty v Mezzogiornu, jak se označuje oblast italského středu a jihu (index 142 oproti 67, přičemž průměr EU je roven 100).

Koncentraci ekonomických aktivit poznáme z mapy jako čáru, na níž jsou jakoby navázána významná města. Zřetelně lze určit silnici (Via Emilia) procházející provincií Emilia-Romagna. Ve struktuře zde lokalizovaných výrobních jednotek se většinou jedná o

malé podniky do 10 zaměstnanců, dodávající součástky několika velkým koncernům, např. FIAT. Podnik vznikl v roce 1906 v Turíně, později se ovšem výroba přesunula na supermoderních závodů v Mirafiori, Melfi, Pratola Serra, Rivalta, Cassina a Termini Imerese. Součástí této skupiny se postupně staly všechny italské automobilky - počínaje Lancií přes Innocenti až po Alfu Romeo a Ferrari. Pod touto značkou se vyrábí rovněž lokomotivy, stavební stroje či letadla a Fiat působí také jako významný investor ve stavebnictví, na železnicích a v pojišťovnictví.

Uvádíme ještě dvě zajímavosti, obě s historickým aspektem. V Janově se s největší pravděpodobností narodil objevitel Ameriky Kryštof Kolumbus. Až do východně položeného přístavu Terstu (Trieste) dosahovala moc dynastie Habsburků za rakousko-uherské monarchie, jejíž součástí byly též české země.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Itálie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- srovná rozlohu Itálie a její přírodní poměry s ostatními evropskými státy;
- posoudí hospodářský a politický význam Itálie v mezinárodním měřítku;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti Itálie;
- vyhledá v mapách hlavní měst Řím a další významná italská města;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice a oblasti s předpoklady pro cestovní ruch v Itálii.

Středomoří – za sluncem a vodou

V této kapitole se prezentuje učivo o regionu, který je významný z hlediska celoevropského historickogeografického vývoje a který má řadu společných charakteristických rysů (klimatických, vegetačních, geologických, hospodářských). Některé názvy moří, ostrovů, pohoří, řek, měst apod. je opět nutné doplnit čtením map ze školního atlasu. K získání dalších informací slouží rovněž Přehled zemí v učebnici na str. 52 - 57.

V létě je Středomoří pod vlivem vysokého tlaku vzduchu a západní proudění, které přináší srážky do západní a střední Evropy, se zde neprojevuje. V zimní polovině roku, kdy Slunce stojí v nadhlavníku nad jižní polokoulí, se pás tlakových výší přesouvá nad Afriku a do Středomoří se již natlačí vlhký oceánský vzduch od západu. Tehdy také spadne většina ročních srážek a rostlinstvo se zazelená.

Učivo lze ve vhodné míře doplňovat aplikacemi z historie starověkých středomořských civilizací a projekcemi filmů, diapozitivů a videopořadů z předních středomořských oblastí cestovního ruchu a z významných antických památkových lokalit.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách oblast evropského Středomoří, určí jeho geografickou polohu v zeměpisné síti, polohu v subtropickém podnebném pásu a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje států v oblasti Středozemního moře;
- určí a vyhledá na politické mapě Evropy státy v oblasti evropského Středomoří;

- posoudí jejich hospodářský a politický význam, uvede strukturu jejich hospodářství;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska v oblasti evropského Středomoří;
- zhodnotí předpoklady a význam evropského Středomoří z hlediska cestovního ruchu, uvede příklady některých významných destinací.

Balkán – zaostalost příčinou problémů

Jihovýchodní Evropa představuje etnicky, společensky a ekonomicky zřejmě nejsložitější oblast světadílu. Je to důsledek střetu územních zájmů mnoha velmocí v historii Balkánu. Ne nadarmo se od 19. století nazýval Balkán "sudem střelného prachu" a významný britský politik W. Churchill ho nazval "měkkým podbríškem Evropy". Etnický "zmatek" na Balkáně je způsoben vlivy četných válek, zejména mezi křesťanskými evropskými velmocemi a muslimským Tureckem i přežívající kmenovou organizací obyvatelstva. V dosavadním vývoji se zde střetávaly různé vlivy a kultury, určitou roli - vedle polohy na samém konci světadílu - hrál též geomorfologický charakter oblasti. Složité horské soustavy a jednotlivá údolí v nich měly vliv na vznik četných, vzájemně od sebe izolovaných kmenových oblastí. Ty si ve své historii udržovaly dlouhou svou svébytnost, etnickou, jazykovou, náboženskou, kulturní i hospodářskou. Složité poměry v rozmístění balkánského obyvatelstva se projevují i v dnešní situaci prakticky ve všech společenských a hospodářských ukazatelích. Průmysl moderního typu se na Balkáně usadil relativně nedávno, a to v místech s příznivými tradičními lokalizačními faktory (ložiska surovin, pracovní síla, voda). Celková společenská zaostalost konzervuje stávající odvětvovou strukturu s vysokým podílem zemědělství, nedostatečnou vzdělaností, nízkou úroveň dopravy a zejména služeb.

Etnické problémy prolínají složitým socioekonomickým vývojem této oblasti. A není to jen bývalá Titova tzv. Velká Jugoslávie, její rozpad, následná válka znepřátelených národů a současná obnova společnosti zejména v Bosně a Hercegovině. Bosna a Hercegovina patří po ekonomické stránce k nejzaostalejším zemím Evropy, což lze doložit na hodnotě HDP (viz s. 60 učebnice), poměru importu a exportu (2,5:1 v roce 2005), zahraniční zadluženosti (ve výši 75 % HDP) či nezaměstnanosti (40-45 % práceschopného obyvatelstva). Zásadní překážkou dalšího rozvoje je nejednotný postup při utváření ekonomické politiky státu, když obě národní části postupují na sobě zcela nezávisle. Velkým problémem je také odliv pracovní síly do zahraničí (sousední státy i na západ Evropy), přičemž návrat pendlerů je do budoucna nejistý.

Složitost zdejší situace lze přiblížit na konkrétním příkladu, a to Stari mostu v Mostaru, světové památky UNESCO z doby turecké epochy města. Nedávná válka se totiž projevovala nejen v lidských osudech, ale dopadla i na hmotné prostředí. Tento symbol města byl zničen 9. listopadu 1993 byl střelbou bosenských Chorvatů, s ním odešly i dřívější přátelské vztahy mezi jednotlivými etniky. Až do podepsání příměří 25. února 1994 se o město střídaly obě strany, jak Chorvati, tak Srbové. Po rozdělení Bosny a Hercegoviny připadl Mostar Chorvatům a Muslimům (Bosňákům), většina Srbů z města odešla. V roce 1999 byl zahájena obnova mostu, financovaná Tureckem, Nizozemskem, Itálií, USA a Chorvatskem. Dělníci se drželi přesné stavební techniky tureckého přístupu. Po 5 letech výstavby byl pak za účasti světových státníků opět otevřena a roku 2005 znovu zapsán na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Usmíření znesnadňuje krok bosenských Chorvatů, kteří nad městem, z místa odkud jej ostřelovali, vztyčili velký ocelový kříž jako symbol křesťanství. Ze strany muslimských Bosňáků je to vnímáno částečně i jako provokace, a požadují proto jeho odstranění.

Dalším problematickým místem Balkánu je bývalá jugoslávská republika Makedonie, která vyhlásila samostatnost v roce 1991. O tři roky později jí Řecko vyhlásilo obchodní blokádu, uzavřelo svůj přístav v Soluni (Thessaloniki) a zdráhalo se odbavovat pohraniční

provoz. Západní diplomaté považovali politické a hospodářské přežití nového státu za ohrožené a obávali se vzhledem k napětí mezi národnostmi vypuknutí další války na Balkáně. Souhlasili sice s přijetím Makedonie do OSN, ale pod kompromisním názvem *Bývalá jugoslávská republika Makedonie*.

Rozpad bývalé federativní („velké“) Jugoslávie byl dovršen osamostatněním Černé Hory (vyhlášení nezávislosti dne 3. června 2006) a původně srbské autonomní oblasti Kosovo, obývané převážně albánským obyvatelstvem (vyhlášení nezávislosti dne 17.2. 2008). Velká Jugoslávie dožila, ale problémy této „evropské Palestiny“ zůstaly. Na objasňování jejich složitosti odkazujeme do obsahu publikace, která vyšla ve spolupráci s naším nakladatelstvím: ŠLACHTA, M. a kol.: *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Kartografie PRAHA, a.s. v koedici s Nakladatelstvím České geografické společnosti, s.r.o., 2007. 1. vydání, 192. s., ISBN 978-80-7011-926-6, ISBN 978-80-86034-74-4.

Rozšíření Evropské unie o Rumunsko přivedlo zdejší maďarskou menšinu „blíže“ mateřské zemi. Ztráta dvou třetin území a hlavně třetiny příslušníků národa, kterou byli Maďaři potrestáni po 1. světové válce na základě Trianonské dohody, je pro Budapešť dosud nevyhlášenou ránou. Dva milióny Maďarů (7 % celé populace) zde na rozdíl například od Slovenska nežijí jen podél hranic, ale i v hloubi země. Vnitřní hranice EU umožňuje bezproblémové cestování, časem zřejmě padne funkce hranice úplně (schengenský systém). Otázkou ovšem zůstává, zda a do jaké míry se prosadí nacionalistické tendence tak, jak je známe z dalších postsocialistických zemí střední a východní Evropy.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území v oblasti jihovýchodní Evropy na Balkánském poloostrově, určí geografickou polohu oblasti v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním evropským regionům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje států jihovýchodní Evropy;
- určí a vyhledá v politické mapě Evropy jednotlivé státy jihovýchodní Evropy;
- posoudí hospodářské a politické postavení států jihovýchodní Evropy v současném světě;
- uvede příčiny zdrojů etnického a politického neklidu v oblasti;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti, vyhledá hlavní města, další velká města a přístavy států jihovýchodní Evropy;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice a předpoklady pro cestovní ruch v oblasti.

Od Baltského moře po Černé moře

V kapitole se prezentuje učivo o regionu tradičně nazývaném *východní Evropa*. Zde, na poměrně velké rozloze, mezi středoevropskými státy a Ruskem, se rozkládá šest samostatných, různě významných a různě politicky orientovaných států. Jejich společným rysem je úplné, částečné či jen formální vymanění z bývalého zapojení v rámci Svazu sovětských socialistických republik. Největší z nich - Ukrajina - má v některých aspektech velmocenské ambice (územní a populační velikost, zemědělská produkce, nerostné bohatství, jaderný arzenál). Hospodářská výkonnost je však neuvěřitelně slabá a životní úroveň obyvatel nízká. Kromě evropské části Ruska je ovšem dnes Ukrajina rozlohou největším evropským státem a třetím největším státem *Společenství nezávislých států* - hospodářské integrace, která vznikla v roce 1991 po rozpadu Sovětského svazu. Také počtem

obyvatel je v popředí evropských států.

Vývoj Pobaltí (200 - 300 km široký územní pás na východním pobřeží mezi Polskem a Finským zálivem) byl po staletí ovlivňován mocnějšími sousedy. Až sem pronikli ve středověku od západu němečtí křížoví rytíři (křížáci). V 18. století bylo území násilně připojeno k carskému Rusku. V letech 1918 - 1940 zde existovaly tři samostatné republiky. Za 2. světové války byly násilně včleněny do mnohonárodního státního celku Sovětského svazu, ovládaného Rusy. Malé území mezi Litvou a dnešním Polskem s městem Královec/Kaliningrad (kdysi součást tzv. Východního Pruska / Königsberg) patří dodnes k Ruské federaci.

Běžným evropským poměrům jsou nejbližší právě pobaltské republiky. Mají geograficky výhodnou polohu, ekonomicky i vojensko-politicky však musejí uvážlivě rozhodovat mezi západoevropskými strukturami (EU a severskými zeměmi) a Ruskou federací "za zády". Především surovinově jsou zcela závislé na Rusku. (V lecčems tak mohou připomínat pozici Nizozemska v západní Evropě.) Vzhledem k zanedbatelnému nerostnému bohatství a nepříznivým podmínkám pro zemědělství představuje jedinou rozvojovou šanci lidský kapitál. Přes jejich společné hodnocení z pozic střeoevropských a západoevropských se "tři pobaltští bratři" v lecčems odlišují. Zatímco Litva se už historicky orientuje na střední Evropu, kterou kdysi ve středověku dokonce z jedné poloviny ovládala, Estonsko má jiné ambice. Je spřízněno jazykově s Finskem, a hledí proto raději směrem ke severní Evropě. Lotyšsko je pak nejvíce poutáno k Rusku.

Pobaltské státy (a Polsko) usilují o snížení energetickou závislost na Rusku. Součástí této strategie je vybudování jaderné elektrárny v Litvě do roku 2015. Záměr spočívá ve výstavbě více než jednoho reaktoru, přičemž Litva by se měla – z celkové částky 6 mld. eur a výkonu až 3200 MW – podílet 34 % a další partneři po 22 %. Uvažuje se i o zapojení Česka a Švédska. Předpokládaná lokalita se nachází poblíž již existující elektrárny Ignalina, která v současnosti zajišťuje přes 70 % energetické bilance Litvy. Ta dosavadní, zastaralé technologie, by měla být uzavřena v roce 2009. Také Bělorusko se zabývá obdobnými úvahami, které zesílily po přerušení dodávek zemního plynu z Ruska. Na základě dokončeného geologického a seismologického průzkumu, jakož i výběru strategického partnera, by v roce 2008 měla být zahájena výstavba. První blok o výkonu 1000 MW by měl být dokončen v roce 2014, další stejného výkonu o 6 let později. Jako problematické se ovšem jeví finanční krytí této akce z nevykonné běloruské ekonomiky. Negativně působí také důsledky černobylské havárie, kdy až 60 % radioaktivního spadu po skončilo v Bělorusku.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území pobaltských států a států východní Evropy, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům, srovná jejich rozlohu;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje pobaltských států a států východní Evropy;
- posoudí jejich hospodářský a politický význam států v současném světě;
- určit v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti pobaltských států, Ukrajiny, Běloruska a Moldavska;
- vyhledat v mapách hlavní města a další velká města uvedených států;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice a oblasti s předpoklady pro cestovní ruch pobaltských států a států východní Evropy.

Evropské Rusko

V této kapitole se uvádějí informace o Ruské federaci, eurasijském soustátí, které je rozlohou největším státem světa. Stát řadíme v této učebnici do Evropy, přestože jeho větší část leží v Asii. Tradičně proto, že v evropské části žije většina obyvatel, zdejší průmyslová i zemědělská výroba je významnější než v asijské části. V ekonomice dominuje hlavní město Moskva: desetina obyvatel země zde vytváří třetinu hrubého domácího produktu celého státu. Po roce 1917, kdy zvítězila revoluce vedená Leninem a stranou komunistického typu, zde budovali socialisticky orientovanou společnost řízenou komunistickou ideologií, nesmiřitelnou k jakýmkoliv odlišným názorům. Takto orientovaná politika stála i u zrodu světové socialistické soustavy, nového mocenského impéria, kterou tehdejší Sovětský svaz vojensky, politicky i ekonomicky ovládal. Z tohoto impéria za významného přičinění M. Gorbačova, prvního a posledního sovětského prezidenta, zbylo současné Rusko, popřípadě hospodářsko-politické seskupení *Společenství nezávislých států*.

Nesporné úspěchy na poli vědy, techniky či kultury ostře kontrastují s tradičně velmi nízkou průměrnou životní úrovní většiny obyvatel a nízkou produktivitou výrobních odvětví. Velké jsou také územní rozdíly v ekonomice a životní úrovni, jen zčásti podložené odlišnými fyzickogeografickými podmínkami oblastí. Vystupují zejména, přes proklamovaná hesla, značné rozdíly mezi městy (především velkými) a venkovskými oblastmi. Ekonomická reforma v 80. a 90. letech, spojená nejprve s M. Gorbačovem a následně s B. Jelcinem, je vnímána smíšeně. Přejít od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice založené na trhu zahrnoval mj. privatizaci státních podniků a značné zahraniční investice, ale také zrod komerčního bankovníctví či nastolení všeobecných obchodních zákonů.

Ruská ekonomika se řadí mezi 10 nejsilnějších na světě. Od roku 1999 zažívá ekonomický růst, a to díky všeobecnému zdražení surovin na celosvětových trzích a restriktivní politice vlády vůči dovozu (aktivní obchodní bilance). Mezi největšími podniky jsou zastoupeny těžební organizace (Gazprom, Rosněft, Kuklil, Surgutněftgaz), přičemž je zřejmé jejich propojení s politickou reprezentací. Průvodním jevem transformace ekonomiky se staly značné sociální ořesy a ekonomické disproporce. Určité oživení, vykoupené ale poměrně tvrdou rukou, znamenal nástup nového prezidenta V. Putina v roce 2000. Hospodářská situace se v Rusku postupně zlepšovala, pozitivní vývoj se týkal i splácení ruských dluhů v důsledku růstu cen ropy a zemního plynu. Výrazně vzrostly kapitálové investice. Na druhé straně se objevila korupce a organizovaný zločin, ale také probuzený separatismus jednotlivých republik. Rozpad Sovětského svazu vyostřil četné, dosud skryté národnostní konflikty. Ty přivedly do Čečenska, usilujícího o nezávislost, ruské vojenské síly s cílem zabránit svébytnému vývoji směřujícímu k politické samostatnosti.

Rozsáhlé území Ruské federace prošlo po vzniku v roce 1991 četnými úpravami správního (administrativního) členění a uspořádání. Rusko se administrativně člení na 84 federálních subjektů různých druhů nebo na 7 federálních okruhů či 12 ekonomických rajónů. V podrobnějším pohledu se jedná o 21 federálních republik, 47 oblastí, 8 krajů, 6 autonomních okruhů, 1 autonomní oblast a dále na 2 federální města. Centrální moc usiluje o oslabení jejich významu, mj. prostřednictvím jejich slučování (z dnešních více než 80 až na 30 jednotek).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Ruské federace, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- rozliší evropskou a asijskou část Ruska

- srovná rozlohu Ruska s největšími státy světa, srovná rozlohu evropské a asijské části Ruska;
- určí v mapách hranici mezi evropskou a asijskou částí Ruska (hranici mezi Evropou a Así);
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje evropské části Ruska;
- zhodnotí hospodářský a politický význam Ruska v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti v hlavních zeměpisných regionech evropské části Ruska;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti v evropské části Ruska.

Sibiř – osvojené území či Země budoucnosti?

Tato kapitola se zabývá asijskou částí Ruska. Obrovské množství surovin a hospodářské osvojení území mezi Uralem a Ochotským mořem, mezi Severním ledovým oceánem a Čínou, Mongolskem a Kazachstánem, jsou dosud jen zčásti využity. Svým dílem se negativně uplatňují jak extrémní fyzickogeografické podmínky, tak i neopodstatněně optimistické představy odhlížející od nedostatečné úrovně organizace a řízení veškeré zdejší činnosti. Osamoceny tak zůstávají nesporné úspěchy v určitých odvětvích a lokalitách: obě železniční magistrály, exploatace zdrojů ropy a zemního plynu v Západosibiřské nížině či ložisek za polárním kruhem v Jakutsku. Průvodním jevem osvojování Sibiře je však také silné poškozování životního prostředí.

Při zmínce o historii osvojování Sibiře doporučujeme navázat na učivo v učebnici Zeměpis světa 2 (kapitoly Osvojování Severní Ameriky, Latinské Ameriky a Asie člověkem). V této učebnici a zejména v příručce pro učitele vydané k tomuto svazku edice učebnic zeměpisu se také podrobněji vysvětluje termín "osvojování".

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje asijské části Ruska na Sibiři a Dálném východě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti v hlavních zeměpisných regionech na Sibiři a Dálném východě;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti v asijské části Ruska.

Přehled zemí

K zařazení této části učebnice vedla autory snaha představit jednotlivé evropské země v souhrnném přehledu. Záměrem tedy bylo jak podchytit stěžejní údaje o příslušném státu, tak umožnit jejich srovnání v rámci světadílů. Přitom jsme se pokusili kombinovat poznatky uváděné v dostupné literatuře a snažili se najít přijatelnou míru rozsahu i přístupnosti informací. Zvláště dostaly přednost ty informace, které zachycují světovou či evropskou úroveň nebo příslušnou zemi charakterizují.

Vlastní text neslouží jako vyčerpávající přehled. Není také určen k soustavnému výkladu ve škole, v žádném případě nemá sloužit k memorování uvedených faktů v něm obsažených a ke zkoušení žáků z nich. Předpokládáme různé možnosti využití této části

učebnice podle výběru a invence vyučujících. Z nich uvádíme například:

1. Doplnění informací, které nejsou obsaženy z prostorových důvodů obsaženy v hlavní části učebnice, tj. doplnění tematických kapitol všeobecně zeměpisných (např. obyvatelstvo + města k doplnění kapitoly Lidé a města v Evropě apod.) i regionálně koncipovaných (příslušné státy dané oblasti - např. Rakousko, Maďarsko a Slovinsko pro kapitolu Ostatní střeoevropské státy apod.).
2. Samostatná práce ve škole či příprava na vyučování, spočívající ve výběru faktografických údajů - např. určitého fyzickogeografického prvku (např. řeky) nebo socioekonomického jevu (např. nerostné suroviny, doprava atd.). Lze využít zejména u nadanějších žáků či žáků s vyhranějším zájmem o zeměpis, ve výběrových třídách apod.
3. Propojení (porovnání) informací v této části s tabulkovým přehledem. Aplikujme např. u zemědělství (rostlinná, živočišná výroba, rybolov, v některých případech je navíc uváděn zajímavý údaj - mimořádně nízký podíl ekonomicky aktivních v Británii aj.).
4. Opakování znalostí na všech úrovních i v různých přístupech včetně možnosti pořádat různé soutěže mezi žáky (skupinami žáků), tvorba testů, kvízů či zákresy do obrysových map apod.

Oddíly věnované jednotlivým státům mají různý rozsah. Všech 13 tematických okruhů (reprezentovaných 13 piktogramy) je zastoupeno jen u nejvýznamnějších států, u ostatních je proveden výběr. V nadpise je uveden zkrácený a oficiální název států, který by alespoň u předních států měli žáci znát, doplněný o mezinárodní státní poznávací značku (ta je použita i na některých mapkách v textu učebnice). Piktogramy u jednotlivých zemí uvádějí vždy příslušný tematický okruh. Slouží ke snadné orientaci i oživení uváděných informací. Většina z nich je shodných s piktogramy, použitými v záhlaví kapitol v první části učebnice (Nížiny a pohoří, Lidé a města v Evropě atd.).

5. Řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol

Strana 5 - otázka 2: a) *Island, Nová země, Kréta, Korsika*, b) *Kola, Pyrenejský, Bretaňský, Jutský*

Strana 11 - otázka 1: *Alpy, Pyreneje, Skandinávské pohoří, Sierra Nevada* (? - viz kap. č. 3 této příručky), *Ural*

Strana 15 - otázka 1: zleva *Rusko, Švédsko, Británie, Maďarsko*; - otázka 5: *Francie, osel, Oslo, Skot, Iberský, Neapol, Andorra*;

tajenka - **flotila**

Strana 17 - otázka 5: *Ude, Turín, Albánie, Dumbier, Irsko, pop*; tajenky - **ropa, auta**

Strana 19 - otázka 3: a); otázka 4: *gastarbeiter – člověk zaměstnaný delší dobu v zahraničí, pendler - člověk denně dojíždějící za prací do ciziny, uprchlík - člověk donucený opustit svou vlast.*

Strana 20 - Zopakujme si: otázka 1. - 1825 - *první železniční trať*, 1863 - *metro v Londýně*, 1903 - *první let letadlem*, 1923 - *výstavba první evropské dálnice na severu Itálie*, 1930 - *první letecké spojení Evropy s Amerikou bez mezipřistání (Paříž – New York)*, 1956 - *položení dálkového podmořského telefonického kabelu mezi Velkou Británií a USA*, 1981 - *mezi Paříží a Lyonem byly uvedeny do provozu vysokorychlostní vlaky francouzských státních drah TGV (čti [te-že-ve]) s provozní rychlostí 300 km/hod. Jejich nástupcem bude vysokorychlostní vlak AGV.*

Otázky a úkoly, otázka 2: *Seine, Meuse, Rhein, Weser, Elbe, Odra, Warta, Wisla, Bug, Dnepr*

Strana 21 - otázka 3: a) *Lago - italsky, See - německy, ozero - rusky, Loch - skotskou angličtinou*; b) *Lac - francouzsky, Lake - anglicky.*

Strana 23 - Zopakujme si, otázka 1: *hrubý domácí produkt na hlavu, energetická náročnost na jednotku výroby, proporce mezi sektory (primér, sekundér, terciér) na HDP či zaměstnanosti, vzdělanost obyvatelstva, naděje dožití (střední délka života)* apod.; Otázky a úkoly otázka 3: a)

Strana 24 - 25: otázka 3 - *Středozevní moře*, otázka 4 - *Francie, Švýcarsko, Německo, Švédsko, Island, Finsko / Řecko, Portugalsko* (přechodné, sice v EU, ale tam spíše slabší); *Bělorusko, Albánie, Rumunsko, Moldavsko*, otázka 11 - a) ST, b) J, c) S, d) JV, e) Z, f) V, otázka 14 - *Britské ostrovy*, otázka 17 - *uhlí - Německo, zemní plyn - Norsko, hydroelektrárny - Norsko*, otázka 19 - *Berlín*, otázka 24 - *Řecko (Delfy)*, otázka 30 - *Karpaty*, otázka 31 - *Pád*.

Strana 27 - otázka 3: viz tabulky na straně 58, dále např. *Bělověžský prales v Polsku* (zařazen v seznamu UNESCO)

Strana 29 - otázka 4: a) hlavní města - *Saarbrücken, Mohuč (Mainz), Erfurt, Hannover, Schwerin*; b) spolkové země - *Braniborsko, Severní Porýní-Vestfálsko, Hesensko, Šlesvicko-Holštýnsko, Sasko-Anhaltsko*; nezařazené - *Bavorsko, Sasko, Bádensko-Württembersko (Stuttgart), Berlín, Hamburk, Brémy*

Strana 33 - Zopakujme si, otázka 3: *Sierra Nevada* (navazující na africký Atlas), *Pyreneje, Švýcarský Jura, Alpy, Apeniny, Karpaty, Dinárská soustava přes Pindos až po Krétu, Krymské hory* (navazující na asijský Kavkaz)

Strana 34 - otázka 2: nepravdivý výrok - *Essen patří mezi největší světová letiště (správně Frankfurt n. M.)*

Strana 35 - otázka 4: těžba dřeva (*Finsko*), fjord (*Norsko*), sopka (*Island*), strojírenství (*Švédsko*) a sýr (*Dánsko*).

Strana 37 - otázka 3: *BIG BEN*, otázka 5: ke konci roku 2007 přeplavalo průliv La Manche celkem 13 Čechů: *František Venclovský, Jan Novák, Ludmila Jelínková, Richard Blatný, Libor Laštík, Dana Zbořilová, Jan Příborský, David Čech (oběma směry), Richard Haan, Stanislav Bartůšek, Yveta Hlaváčová, Petr Mihola, Filip Pytel*.

Strana 38 - Zopakujme si, otázka 1: spisovatelé *Balzac, Hugo, Sartre*; umělci *Piaf, Picasso; stavitel Eiffel* ad. (1200 - výstavba Louvre, 1253 - základ Sorbonny, 1572 - noc hugenotů, 1792 - první Francouzská republika, 1804 - korunovace Napoleona Bonaparte císařem, 1853 - zahájení přestavby města, 1900 – první metro při příležitosti Světové výstavy, 1977 - Pompidou Centre, 1989 - při 200. výročí Francouzské revoluce vysvěcení Grande Arche (Vítězného oblouku lidských práv) ve čtvrti La Défense; Otázky a úkoly, otázka 1: *Berlín - Spréva, Brno - Svatka, Gent - Šelda, Lyon - Saôna, Paříž - Seina, Záhřeb - Sáva*

Strana 39 - otázka 2: *onu, Turín, Apeniny*, tajenka - **bota**

Strana 43 - otázka 6: *Balkán, Brašov, Bospor, Burgas, Bulhar*

Strana 45 - otázka 4: *Kaliningrad - ruský přístav při Baltu, Brest - běloruská dopravní křižovatka, Doneck – ukrajinské středisko těžby a průmyslu, Besarábie - historické označení Moldavska, Němen - litevská řeka, Lachemaa - estonský národní park, Riga - lotyšské hlavní město*

Strana 47 - otázka 3: *Karélie - Petrozavodsk, Tatarstán - Kazaň, Udmurtská republika - Iževsk*

Strana 49 - otázka 3: *Sajany, Pečora, Irkutsk, car, Irtyš, země, Ermitáž, magistrála, Estonsko*

Strana 50 - 51 - otázka 1: *Štrasburk, Linec; Mása, Visla; Vogézy; olivy, citrusy, tabák*; otázka 2: *Matterhorn*; otázka 6: *Rakousko - d)*, *Maďarsko - a)*, *Slovinsko - b)*, *chybné - c)*; otázka 8: *chybějící slova: Norsku, fjordy, železniční*; otázka 9: *platí a), b), d)*, *chybné c)*; otázka 10: *Nizozemsko*; otázka 15: a) *Londýn*, b) *Řím*, c) *Paříž*; otázka 17: *Venezia (Benátky)*; otázka 24: *chybné - a) Kyjev, b) Krymský poloostrov, c) Minsk, d) olivy*; otázka 26: *moderní výstavba, bankovníctví, peněžní burzy*; otázka 30 – *Bohr / objev složení atomu, Chopin / skladatel a klavírista, Dalí / výtvarník, Mozart / hudební skladatel*,

Coubertin / zakladatel OH, *Einstein* / objev teorie relativity, *Fellini* / filmový režisér, *Abba* / hudební skupina, *Gorbačov* / politik, *Comaneciová* / gymnastka.

6. Doporučené činnosti v průběhu výuky:

- Orientace na atlasových a nástěnných mapách, čtení map.
- Činnosti se zeměpisnými pracovními sešity Nakladatelství České geografické společnosti.
- Činnosti s vybranými obrazovými materiály, statistickými podklady v tabulkách učebnice a v jiných příručkách a vybranou literaturou.
- Projekce filmů, diapozitivů a videopořadů k tematice.
- Činnosti s internetem – vyhledávání informací a jejich analýza, řešení problémových úloh s regionálně geografickou tematikou evropských států..
- Projektové vyučování – organizace, vyhledávání a hodnocení informací, řešení úkolů s regionální tematikou evropských zemí v krátkodobých školních zeměpisných projektech (například projekt cestovních kanceláří s přípravou itineráře cest po vybraných evropských zemích).

7. Doporučená literatura a podklady, práce s internetem

Literatura:

- AMOSOVÁ, J., WOOLLEYOVÁ, K.: Poznej svět – Německo a Němci. Bratislava: Champagne Avantgarde, 1993, 32 s.
- BAAR, V.: Hospodářský zeměpis. Regionální aspekty světového hospodářství. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti s.r.o., 2003. 1. vydání, dotisk, 112 s. ISBN 80-86034-50-X.
- BIČÍK, I. a kol.: Hospodářský zeměpis. Globální geografické aspekty světového hospodářství. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2003, 95 s. ISBN 80-66034-52-6.
- BULISOVÁ, J., CHVÁTAL, M.: Kapesní svět 1. Praha: Albatros, edice Oko, 2007, 1. vydání, ISBN 978-80-00-01785-3
- ČORNEJ, P. a kol.: Dějiny evropské civilizace I., II. Praha, Litomyšl: Paseka, 1995, 373 + 318 s.
- Divy světa / fascinující stavby a památky od Kolosea k Tádž Mahal. Praha: Knižní klub, 1993, 240 s.
- DOWN, R.: Almanach geografie / Ilustrovaná příručka o světě a lidech. Praha: National Geographic / Fanoma Magazines, 2006.
- Kolektiv: Universum / všeobecná encyklopedie, 10 dílů. Praha: Euromedia-Odeon 2000, celkem 6734 s.
- HALADA, J.: Průvodce evropským myšlením / osudy moudrých. Praha: Brána, Knižní klub, 1996, 160 s.
- HULPACH, V., FRYNTA, E., CIBULA, V.: Hrdinové starých evropských bájí. Praha: Victoria Publishing, 1995, 195 s.
- MIGUEL, P.: Poslední králové Evropy. Praha: Mladá fronta, 1994, 216 s.

KOPP, J., MATUŠKOVÁ, A. a kol.: Úvod do regionálního výzkumu. Plzeň: ZČU, 2001, 147 s.

MATĚJČEK, T. a kol.: Malý zeměpisný a ekologický slovník. Praha: Nakladatelství České geografické společností, s.r.o., 2007. 1. vydání, 136 s. ISBN 978-80-86034-68-3.

RAGACHE, G., HEINRICH, CH.: Evropa / Mýty a legendy. Praha: Gemini, 1994, 48 s.

ŘEZNÍČKOVÁ, D.: Zeměpis světa – Evropa. Pracovní sešit k učebnicím zeměpisu pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2004.1. vydání, 40 s., ISBN 80-86034-58-5.

SKOKAN, L., BURSA, M., PEŠTOVÁ, J. :Geografické tabulky. Praha: Nakladatelství Fortuna, 2007. 207 s., ISBN 978-80-7373-018-5.

ŠÁRA, P., HERINK, J.: Poznáváme svět v číslech. Příručka pro žáky a učitele všech stupňů a typů škol a všechny milovníky zeměpisu. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, s.r.o, 2003. 1. vydání, 104 stran, ISBN 80-86034-55-0.

ŠLACHTA, M. a kol.: Ohniska napětí ve světě. Praha: Kartografie PRAHA, a.s. v koedici s Nakladatelstvím České geografické společnosti, s.r.o., 2007. 1. vydání, 192. s., ISBN 978-80-7011-926-6, ISBN 978-80-86034-74-4.

ŠKŇOUŘIL, E., LOMOVÁ, I.: Hlavní města Evropy. Praha: Albatros, edice Oko, 1989, 414 s.

Vybrané články nebo monotematická čísla z časopisů:

Biologie. chemie, zeměpis, časopis pro výuku na základních a středních školách, SPN, a.s.;

Geografické rozhledy, časopis pro další vzdělávání v geografii, Kartografie PRAHA, a.s.;

Země Světa;

Lidé a Země.

Atlasy:

Atlas světa pro každého. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 80 s. – ISBN 978-80-7011-923-5.

Evropa / administrativní mapa nástěnná 1 : 4 000 000. Praha: Kartografie PRAHA, a.s.

Evropa - sešitový atlas pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 48 s.

Evropská unie / mapa 1 : 5 500 000. Praha: Kartografie PRAHA, a.s.,

Ilustrovaný atlas světa pro nové tisíciletí. – 1.vydání. Praha: Reader's Digest Výběr, 1999 – ISBN 80-86196-08-9.

Lexikon zemí světa. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 384 s.

Lexikon vlajek a znaků zemí světa. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 224 s.

Nový atlas světa. – 1. české. vydání. Praha: Euromedia Group, k.s., 1998.

Rodinný atlas světa, 1.vydání, 4. dotisk. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 2000. ISBN 80-7011 –574-2.

Školní atlas dnešní světa. Praha: nakladatelství TERRA, s. r. o., 2000. ISBN 80-902282-2-4.

Školní atlas světa, 2. vydání, dotisk. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 2008. ISBN

978-80-7011-925-9.

Velký atlas světa, 5. vydání. Praha: Kartografie PRAHA, a.s., 1995. ISBN 80-7011-314-6.

Informace na internetu:

Doporučené adresy českých vyhledávacích služeb:

<http://www.atlas.cz>

<http://www.centrum.cz>

<http://www.quick.cz>

<http://redbox.cz>

<http://seznam.cz>

<http://www.uzdroje.cz>

<http://www.google.cz>

Doporučené adresy některých světových vyhledávacích služeb:

<http://www.altavista.com/>

<http://www.go.com/>

<http://www.infoseek.com/>

<http://www.yahoo.com/>

<http://www.google.com/>

Ve vyhledávacích hledáme informace z regionální geografie nejčastěji podle **klíčových slov**. Do vyhledávacího rámečku zvoleného vyhledávače zadáme klíčové slovo, nejlépe v uvozovkách, například „Francie – zeměpis““. Potvrdíme na klávesnici tlačítkem „Enter“. Vyhledávač prohledá www stránky a předá nám informaci, kolik odkazů na dotyčné klíčové slovo bylo na www stránkách nalezeno. Zobrazí se jednotlivé odkazy s adresou a s několika prvními řádky z nalezené www stránky. Kliknutím myši na název stránky se dotyčná stránka zobrazí a můžeme si přečíst informace v ní obsažené. Tlačítkem Zpět – Back se vrátíme o krok zpátky, tj. k seznamu stránek se zvoleným klíčovým slovem. Můžeme číst další stránku.

Velkým problémem internetu je skutečnost, že www stránky a jiné dokumenty může zhotovovat každý, kdo má přístup k serveru. Proto se zde nalézají jak naprosto profesionálně zhotovené stránky se seriózními informacemi, tak také amatérsky a neodborně sestavené stránky, které mohou prezentovat mylné informace. Proto by měl učitel při práci s internetem ve škole na tento problém žáky upozornit.

Některé doporučené internetové adresy s tematikou zeměpisu oceánů a světadílů, obsaženou v učebnicích Zeměpis světa 1 - Zeměpis světa 3:

<http://www.zemepis.com>

Jedná se o geografický server, jehož nejdůležitějšími rubrikami jsou „Atlas světa“ s encyklopedicky pojatými informacemi o státech světa a rubrika „Světová čísla“.

<http://www.mzv.cz>

Jedná se o oficiální stránky Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Na první pohled by na této adrese nikdo nehledal užitečné materiály pro hodiny zeměpisu. Kromě aktuálních Informací o samotném ministerstvu, jeho struktuře a aktivitách oceníme zejména dvě rubriky. Všichni cestovatelé ocení rubriku „Cestujeme do zahraničí“, kde jsou soustředěny podstatné praktické informace o vstupu a pobytu v zahraničních zemích. Pro učitele zeměpisu je nejdůležitější dolní rubrika „Encyklopedie států“, která představuje praktickou regionální encyklopedii států světa. Člení se do několika částí, které poskytují souhrnné i detailní informace o teritoriu příslušných zemích v mnoha tematicky pojatých

informačních rubrikách. Pro potřeby výuky zeměpisu lze vybrat mnoho užitečných údajů pro úkoly k samostatné práci žáků.

Použití při výuce zeměpisu: Tematický okruh: Regiony světa (Zeměpis světadílů a oceánů). Výhodou této rubriky je ucelenost a relativní aktuálnost uváděných informací. Tematiku lze využít i při rozšiřování a procvičování již probraného vzdělávacího obsahu. Žáci mohou v rámci skupinové práce, popřípadě dalších aktivit v rámci kooperativního způsobu učení s použitím internetu řešit problémové úkoly (počet skupin žáků podle počtu světadílů), popřípadě vytvářet kvízy nebo jiné produkty, a následně formou soutěže plnit jednotlivé zadané úkoly. Časová náročnost přípravy učitele: cca 20 minut na seznámení se s obsahem a volbu zvolené tematiky a úkolů k ní.

Poznáváme svět v číslech, příručka pro žáky a učitele všech stupňů a typů škol a všechny milovníky zeměpisu

Jedná se o titul našeho nakladatelství, vydaný v roce 2003. Příručka **Poznáváme svět v číslech** může při výuce regionální tematiky, obsažené v učebnici Zeměpis světa 1 (ale i v dalších titulech: Zeměpis světa 2, Zeměpis světa 3), podstatně pomoci v orientaci při vyhledávání, získávání, organizování a hodnocení potřebných geografických informací a zdrojů dat. I když množství základních údajů, číselných dat a statistických materiálů poskytují kolekce zeměpisných učebnic a mnoho podkladů je dostupných také, jak výše uvedeno, na internetu, obsahuje tato příručka soubor účelově vybraných, relativně aktuálních informací a dat v tabulkové i grafické podobě, odborně i metodicky vhodných pro výuku zeměpisu na základních a středních školách. Je sestavena v souladu se všemi platnými učebními dokumenty pro výuku zeměpisu respektive geografie na jmenovaných školách. Navíc obsahuje v závěru oddíl Metodické poznámky pro učitele s radami, jak využívat statistických materiálů, číselných a grafických dat, jak pracovat se zeměpisnými tabulkami, ale i s diagramy a kartodiagramy.

Publikace navazuje na dlouholetou tradici geografických tabulek vydávaných v minulosti pro potřeby výuky zeměpisu. Opírá se o seriózní dostupné statistické podklady a renomované ročenky, popřípadě atlasy. Při výběru a sestavování informací a dat v této příručce byly využity zejména tyto prameny:

- (Encyklopaedia) Britannica Book of the Year
- Calendario Atlante De Agostini
- CIA: The World Factbook
- Der Fischer Weltalmanach
- Population Reference Bureau: World Population Data Sheet
- The Statesman's Yearbook
- The World Almanac and Book of Facts
- UN: Demographic Yearbook
- World Bank: Atlas
- World Tourism Organization: Tourism Highlights